

संविधानसभा विषयगत समितिको

अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदाको
समीक्षा

संविधान सभा सचिवालय

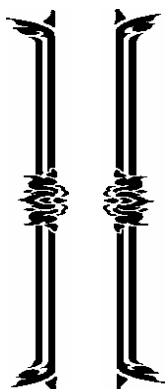
नेपाल कानून समाज

NEPAL LAW SOCIETY

INTERNATIONAL
IDEA
INSTITUTE FOR
DEMOCRACY AND
ELECTORAL
ASSISTANCE

संविधानसभा विषयगत समितिको

अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदाको
समीक्षा

संविधान सभा सचिवालय

नेपाल कानून समाज
NEPAL LAW SOCIETY

INTERNATIONAL
IDEA
INSTITUTE FOR
DEMOCRACY AND
ELECTORAL
ASSISTANCE

प्रकाशकीय

संविधान निर्माण, कानूनी शासन, स्वतन्त्र एवं सक्षम न्यायपालिका जस्ता क्षेत्रमा नेपाल कानून समाजले स्थापना कालदेखि नै आफ्नो सक्रियता देखाउँदै आएको छ । समाजले संविधान निर्माणका विभिन्न सवालहरूमा पनि समय-समयमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँदै आएको छ । नेपालमा हाल संविधानसभा मार्फत संविधान निर्माण कार्यमा सबै पक्षहरू जुटिरहेको सन्दर्भमा नेपाल कानून समाजले संविधान निर्माण प्रक्रियामा सहयोग पुऱ्याउनु आफ्नो महत्वपूर्ण कर्तव्य ठान्दछ । यसले संविधान निर्माण प्रक्रियालाई सफल पार्न विविध कार्यक्रम मार्फत सहयोग पुऱ्याइ राखेको छ । संविधानसभा मार्फत संविधान निर्माण कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले नेपाल कानून समाज र International IDEA ले संविधानसभा सचिवालयको सहकार्यमा संविधानसभाका सदस्य र सचिवालयको जनशक्ति क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम लगायत अभिमत सङ्कलन, संविधानको मस्यौदा बारे प्रशिक्षण, कार्यशाला, अन्तरक्रिया आदि कार्यक्रम स्वदेशी तथा विदेशी विद्वानहरूको सहभागितामा सम्पन्न गरिएको छ । सन् २००४ देखि नेपालमा कार्यरत International IDEA लोकतन्त्र र निर्वाचन सम्बन्धी सहयोगका लागि स्थापित अन्तरसरकारी संस्था हो । यसले संसार भरिका विविध सन्दर्भमा लोकतन्त्र निर्माण प्रक्रियाहरूबाट सिक्नका तुलनात्मक ज्ञान र अनुभवहरू प्रदान गरी लोकतन्त्र निर्माणमा सहयोग गर्दछ । नेपालमा नेपाल कानून समाजको साभेदारीमा संविधान निर्माण प्रक्रियामा विविध कार्यक्रम मार्फत सहयोग गरिरहेको छ ।

संविधानसभा नियमावलीले तोकेको कार्यक्षेत्र बमोजिम विषयगत समितिले आ-आफ्ना अवधारणापत्र सहितका प्रारम्भिक मस्यौदाहरू संविधानसभामा प्रस्तुत भई छलफल समेत प्रारम्भ भइसकेको छ । संविधानसभाका विषयगत समितिहरूका कुनै पनि अवधारणापत्रमा एकमत कायम हुन सकेको देखिँदैन । संविधानसभामा रहेका सरोकारवाला पक्षहरूका बीचमा भएको राजनीतिक मतभिन्नताले अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदामा समेत एक रुपता पाइँदैन । विषयगत समितिले तयार गरेको अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदालाई विशेषज्ञहरूको तर्फबाट समीक्षा गरी विशेषता र कमिकमजोरीहरूका बारेमा विश्लेषण गर्ने उद्देश्यले पहिलो भागको रुपमा छ,

वटा समितिका प्रारम्भिक मस्यौदामा समीक्षा गरिएको छ भने बाँकी अवधारणापत्रको समीक्षा पनि भाग दुईको रूपमा छिट्टै प्रस्तुत गरिनेछ । प्रस्तुत समीक्षामा राजनीतिक प्रश्नको समाधान खोज्ने प्रयास गरिएको छैन किनकी यो विषय राजनीतिक दलहरूको तहबाट नै समाधान गरिनु पर्दछ भन्ने हाम्रो मान्यता हो । एउटा राजनीतिक प्रणालीबाट अर्को प्रणालीमा फड्को मार्दाको अवस्थामा गर्नुपर्ने जिम्मेवारी बोध र संक्रमणकालबाट गुज्रिरहेको मुलुकलाई अग्रगमन तर्फ लैजाँदै समाजमा व्याप्त द्वन्द्वलाई शान्ति र प्रगतिमा रूपान्तरण गर्ने अहं दायित्व राजनीतिक दलहरू कै भएकोले संविधान निर्माणका क्रममा देखिएका राजनीतिक मतमतान्तरलाई राजनीतिक दलहरू नै उपयुक्त निकासबाट निकल्ने आशा गर्न सकिन्छ । नेपाल कानून समाज कानून र संवैधानिक विकासको क्षेत्रमा निरन्तर लागि रहेको राष्ट्रिय संस्था भएको र International IDEA पनि अन्तराष्ट्रिय विशेषज्ञता रहेको सञ्जाल भएकोले प्रारम्भिक मस्यौदालाई कानूनी र संविधानका स्थापित मान्यताहरूका दृष्टिबाट विश्लेषण गरी तिनमा रहेका सकारात्मक तथा कमजोरी पक्षलाई केलाएर उपयुक्त किसिमका सुझावहरू समेत प्रस्तुत गर्ने जमर्को यहाँ गरिएको छ । अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा उपरको समीक्षाका रूपमा प्रस्तुत सुझावहरूले संविधानसभा भित्रका सरोकारवाला सबै पक्षहरूका लागि बौद्धिक सहयोग प्रदान गर्ने छ भन्नेमा नेपाल कानून समाज तथा International IDEA विश्वस्त छ ।

प्रस्तुत समीक्षा तयार गर्ने क्रममा समूहका विशेषज्ञहरू एवं पुनरावलोकन समूहका सदस्यहरूले गर्नु भएको अथक प्रयासको फलस्वरूप प्रस्तुत पुस्तिका प्रकाशन गर्न सम्भव भएको छ । हामी वहाँहरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछौं । साथै नियमित रूपमा सहयोग गरी हाम्रो कार्यक्रमलाई सफल पार्न सहकार्य गर्ने संविधानसभा सचिवालयप्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछौं ।

Leena Rikkila Tamang
Head of Mission
International IDEA

कुसुम श्रेष्ठ
अध्यक्ष
नेपाल कानून समाज

२०६६।१०।१०

विषयसूची

१. भूमिका _____	१
२. समीक्षाको उद्देश्य _____	४
३. लक्षित समूह _____	४
४. समीक्षा प्रक्रिया _____	५
४.१ समीक्षाका आधारहरू _____	५
४.२ समीक्षाको सीमा _____	६
४.३ विशेषज्ञ समूह _____	६
४.४ पुनरावलोकन समूह _____	७
४.५ मस्यौदाको निर्माण _____	७
५. समीक्षा पुस्तिकाको रणनीति/भावि कार्यक्रम _____	८
६. अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा उपर समीक्षा _____	८
६.१ राष्ट्रिय हितको संरक्षण समिति _____	९
६.२ अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत समुदायको हक, अधिकार _____	१९
६.३ संवैधानिक निकायको संरचना निर्धारण समिति _____	३३
६.४ व्यवस्थापिकीय अङ्गको स्वरुप निर्धारण समिति _____	४१
६.५ सांस्कृतिक र सामाजिक ऐक्यबद्धताको आधार निर्धारण समिति _____	४९
६.६ न्याय प्रणाली सम्बन्धी समिति _____	५५

संविधानसभा विषयगत समितिको अवधारणपत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदाको समीक्षा

१. भूमिका

संविधान देशको मूल कानून हुने हुनाले संविधानले कसको अधिकारलाई संरक्षण गर्ने भन्ने प्रश्न संविधान निर्माण प्रक्रियाको केन्द्रमा रहने गर्दछ । संविधान नागरिकको अधिकारलाई सुनिश्चित गर्ने कानूनी/राजनीतिक दस्तावेज मात्रै नभएर यसले राज्य शक्तिलाई सरकारका विभिन्न अङ्गहरूका बीच बाँडफाँड गर्दछ र राज्य शक्तिको प्रयोगका सन्दर्भमा आमजनताको इच्छालाई प्रतिबिम्बित गरेको हुन्छ । सार्वभौमसत्ताको आधारभूत सिद्धान्त बमोजिम जनता नै अन्तिम रूपमा सार्वभौम हुने भएकोले त्यस्तो सार्वभौम शक्तिको प्रयोगको उपायका रूपमा संविधानको निर्माण गरिन्छ र संविधानबाटै जनतामा निहित सार्वभौम अधिकारको प्रयोग र यसका सीमा एवं बन्देज पनि निर्धारित हुन्छ ।

संविधान निर्माण गर्ने र त्यसलाई वैधानिकता प्रदान गर्ने विभिन्न पद्धतिहरू प्रचलनमा रहेको कुरा विश्वका विभिन्न देशहरूका संविधान निर्माणका अनुभवहरूबाट देखिन्छ । विश्वको संविधान निर्माणको पद्धतिलाई हेर्ने हो भने संविधानसभालाई नै संविधान निर्माणको सबैभन्दा लोकतान्त्रिक विधिको रूपमा स्वीकार गरेको पाइन्छ । संविधान निर्माणका क्रममा संविधानसभा मार्फत जनताहरूले आफ्नो आस्था, इच्छा र विश्वासलाई संविधान मार्फत मूर्त रूप दिने कोसिस गरेका हुन्छन् । यति भयो भने संविधान जनताको विश्वासको प्रतिबिम्ब र आस्थाको अभिव्यक्ति हुनजान्छ अनिमात्र संविधानमा जनताको स्वामित्व स्थापित हुन्छ ।

नेपालमा जनताको संविधानको निर्माणको विषय हमैसा नेपाली राजनीतिको केन्द्रविन्दुमा रहिआएकोमा २०६४ चैत्र २८ गते संविधानसभाको चुनाव सम्पन्न भईसकेपछि यो विषय समाधान भएको छ । नेपालमा विगतका छ वटै संविधानहरू संविधानसभाको सर्वस्वीकृत विधिबाट बनाएर लागू गरेका थिएनन् । जसले गर्दा संविधान दीर्घजीवि हुन सकेनन् र ती संविधानहरूले जनताको इच्छालाई प्रतिविम्बित गर्न सफल भएनन् । नेपाली जनताको पूर्ण लोकतन्त्रप्रतिको अभिष्टलाई पूरा गर्नको लागि नेपालको राजनीतिक वृत्तमा भएका विभिन्न शान्तिपूर्ण वा सशस्त्र आन्दोलनहरूको स्वरूप जन्मिएको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले नेपाली जनतालाई आफ्नो संविधान आफैले बनाउन पाउने आधारभूत अधिकारको प्रयोग गर्नका लागि संविधानसभाको गठन गरी संविधान निर्माण गर्ने बाटो प्रशस्त गरेको हो । नयाँ संविधान निर्माण गर्नका लागि संविधानसभाले संविधानसभा नियमावली, २०६५ तर्जुमा गरी विभिन्न विषयगत समितिहरू गठन गर्नुका साथै अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गर्नका लागि संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम ६५ र ६६ बमोजिम निम्न संवैधानिक समिति र विषयगत समितिहरू गठन गरिएका छन्-

१. संवैधानिक समिति
२. मौलिक अधिकार तथा निर्देशक सिद्धान्त समिति
३. अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत समुदायको हक अधिकार संरक्षण समिति
४. राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समिति
५. व्यवस्थापिकीय अङ्गको स्वरूप निर्धारण समिति
६. राज्यको शासकीय स्वरूप निर्धारण समिति
७. न्याय प्रणाली सम्बन्धी समिति
८. संवैधानिक निकायको संरचना निर्धारण समिति
९. प्राकृतिक स्रोत, आर्थिक अधिकार तथा राजश्व बाँडफाँड समिति
१०. सांस्कृतिक र सामाजिक ऐक्यवद्धताको आधार निर्धारण समिति
११. राष्ट्रिय हितको संरक्षण समिति

माथि उल्लिखित संविधानसभाका विषयगत समितिहरूले नियमावलीमा तोकिएको प्रक्रिया बमोजिम आ-आफ्नो समितिका प्रतिवेदन तयार गरी संविधानसभामा छलफलका लागि प्रस्तुत गरिसकेका छन् । समितिहरूले आफ्नो कार्य सम्पादन गर्ने सिलसिलामा समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषयहरूमा सम्बन्धित विषयका विशेषज्ञ एवं सरोकारवाला संघ संस्थाहरू, राजनीतिक दल, नागरिक समाज, पेशागत संघ संगठन, विभिन्न समूहरूसँग अन्तरक्रिया गरी धारणा बुझ्ने र राय सुझाव सङ्कलन गर्ने काम गरेका थिए । साथै राष्ट्रिय एवं अन्तराष्ट्रिय सन्दर्भ सामग्रीहरूको सङ्कलन, अध्ययन र अनुसन्धान गर्ने, समितिहरूबाट निर्धारित प्रश्नावलीका माध्यमबाट सबै जिल्लाका आम नागरिकबाट एवं विदेशमा बसोबास गर्ने कतिपय नेपाली नागरिक र विभिन्न संघ संस्थाहरूबाट प्राप्त राय सुझावको आधारमा तयार गरेको अवधारणापत्र ज्यादै राम्रो र समसामयिक देखिन्छ ।

विषयगत समितिले प्रस्तुत गरेका अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदामा संविधानसभाका सदस्यहरूले विस्तृत रूपमा छलफल गरी आ-आफ्नो सुझाव प्रदान गर्ने र प्राप्त सुझावको आधारमा संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम ८९ बमोजिम गठित “अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी प्रतिवेदन अध्ययन समितिले ११ वटै समितिका प्रतिवेदन अध्ययन गरी संवैधानिक समितिमा पेश गर्ने व्यवस्था गरिएकोछ । संवैधानिक समितिले उक्त प्रतिवेदनको आधारमा नयाँ संविधानको पहिलो मस्यौदा तयार गरी संविधानसभाको पूर्ण बैठकमा छलफलका लागि पेश गरिसकेपछि संविधान निर्माणको प्रथम चरणको काम सम्पन्न हुनेछ ।

संविधानको पहिलो मस्यौदालाई अन्तिम रूप दिई जनताको राय प्रतिक्रियाको लागि नेपाल राजपत्रमा प्रकाशन गरिने र प्राप्त राय सुझाव सहितको प्रतिवेदन संविधानसभाका सम्पूर्ण सदस्यहरूको छलफलबाट संविधानको पहिलो मस्यौदा परिमार्जन गरिनेछ । परिमार्जित संविधानको मस्यौदालाई विधेयकको रूपमा संविधानसभामा पेश भई सम्पूर्ण सदस्यहरूलाई आवश्यक संशोधन प्रस्ताव राख्न लगाई विस्तृत छलफल पछि नयाँ संविधानको प्रस्तावना सहितको सम्पूर्ण भाग सभाबाट पारित गरी संविधानसभाका अध्यक्षबाट प्रमाणिकरण गरिनेछ । अन्तमा संविधानसभाले औपचारिक राष्ट्रिय समारोहको आयोजना गरी अध्यक्षले पारित संविधान राष्ट्रपति समक्ष पेश गर्ने र राष्ट्रपतिले सोही समारोहबाट नेपाली जनता समक्ष सार्वजनिक गरी लागू भएको घोषणा गर्ने कार्यक्रम रहेको

छ । तत् पश्चात नेपाली जनताले पहिलो पटक आफ्नो पूर्ण सहभागितामा निर्माण गरिएको संविधान प्राप्त गर्ने छन् ।

२. समीक्षाको उद्देश्य

नेपाल कानून समाजले संविधानसभा सचिवालयको सहकार्यमा International IDEA को आर्थिक तथा बौद्धिक सहयोगमा विगत दुई वर्षदेखि संविधानसभा मार्फत नयाँ संविधानको निर्माण कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ । उक्त कार्यक्रम बमोजिम संविधानसभाका सदस्यहरु, संविधानसभाका जनशक्तिलाई लक्षित गरी क्षमता अभिवृद्धि, अन्तरक्रिया र विषयवस्तुमा सहयोग आदान प्रदान कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ । संविधान निर्माण गर्ने क्रममा संविधानसभाका विषयगत समितिहरुले तयार गरेको अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदाको समीक्षा गरी सुझाव दिने उद्देश्यले यो समीक्षा पुस्तिका तयार गरेको छ ।

समीक्षा पुस्तिका तयार गर्दा अवधारणा पत्र सहितको मस्यौदाको विशेषताहरुको पहिचान गर्ने, समितिको कार्यक्षेत्र र कार्यक्षेत्र बाहिरका विषयहरुको विश्लेषण गर्ने, प्रारम्भिक मस्यौदाका कमिकमजोरी पक्ष औल्याउने र सो को आधारमा विशेषज्ञको सुझाव प्रदान गर्ने यस पुस्तिकाको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ ।

३. लक्षित समूह

संविधानसभा मार्फत संविधान निर्माण गर्दाको अवस्थाको प्रमुख सरोकारवाला र अन्य सरोकारवालाहरुलाई लक्षित गरी यो पुस्तिका तयार गरिएको छ-

- ⊕ संविधानसभाका अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी प्रतिवेदन अध्ययन समितिका सदस्यहरु,
- ⊕ संवैधानिक समितिका सदस्यहरु,
- ⊕ संविधानसभाका सदस्यहरु,
- ⊕ विभिन्न राजनीतिक दलका सदस्यहरु,
- ⊕ नागरिक समाजका प्रतिनिधिहरु,
- ⊕ संविधान निर्माणमा प्रत्यक्ष/अप्रत्यक्ष रूपमा सहभागी सरोकारवालाहरु ।

४. समीक्षा प्रक्रिया

नेपाल कानून समाज/International IDEA ले विषयगत समितिका अध्यक्ष तथा सदस्यहरु, सचिवालयका जनशक्तिसँग समय-समयमा छलफल गरी “संविधानसभाको विषयगत समितिको अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदाको समीक्षा” विषयक पुस्तिका तयार गर्ने निर्णय गर्‍यो । संविधानसभाको अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी प्रतिवेदन अध्ययन समिति र संवैधानिक समितिलाई लक्षित गरी तयार पारिएको यस पुस्तिकाले संविधानसभाका सदस्यहरुलाई विषयगत समितिका अवधारणापत्र सहितको मस्यौदाको विशेषताहरु, प्रत्येक समितिको कार्यक्षेत्र, कमिकमजोरी पक्षहरुलाई समेटेको छ र प्रारम्भिक मस्यौदामा देखिएका कमिकमजोरीको पहिचान गरी सो सम्बन्धमा विशेषज्ञहरुको सुझाव समेटिएकोले संविधानसभाका सदस्यहरुलाई संविधानसभामा छलफल गर्न सहज हुने अपेक्षा गरिएको छ । यस पुस्तिकाले संविधानसभाका सदस्यहरुलाई संविधानको विधेयकमा संशोधन प्रस्ताव राख्न समेत सहयोग गर्ने र अन्य सरोकारवालाहरुलाई विशेषता र कमिकमजोरीको बारेमा जानकारी प्रदान गर्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

४.१ समीक्षाका आधारहरु

अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा उपर समीक्षा गर्दा निम्न आधारहरु तय गरिएको थियो-

- ⊕ संविधानसभा नियमावली, २०६५ नियम ६५ र ६६ बमोजिम तोकिएको कार्यक्षेत्र बमोजिम भए नभएको,
- ⊕ अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा समावेशी दृष्टिले (लैङ्गिक, दलित, जनजाति, मधेशी, गरीब, पिछडिएको समुदाय) लक्षित भए नभएको,
- ⊕ मस्यौदामा संवैधानिक सिद्धान्तहरुको पालना भए नभएको,
- ⊕ नेपाल पक्ष भएको अन्तराष्ट्रिय सन्धि र सरकारले सो अन्तर्गत पूरा गर्नुपर्ने दायित्व र कर्तव्य बमोजिम भए नभएको,
- ⊕ भाषागत हिसाबले मस्यौदा उपयुक्त भए नभएको,

- ⊕ संविधान निर्माणका विश्वव्यापी मान्यता र संशोधनवादको मान्यता अनुरूप प्रारम्भिक मस्यौदाहरू तयार भए नभएको,
- ⊕ मस्यौदाका दृष्टिकोणबाट संवैधानिक प्रावधानहरू उपयुक्त स्थानमा रहे नरहेको ।

४.२ समीक्षाको सीमा

समीक्षाका लागि निर्माण गरिएको विशेषज्ञ समूहले संविधानसभा विषयगत समितिले तयार पारेको अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदाको समीक्षा गर्नका लागि निम्न सीमा भित्र रही समीक्षा गरिएको थियो-

- ⊕ समीक्षा गर्दा अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदामा मात्र सिमित रहने,
- ⊕ राजनीतिक विषयहरूमा केन्द्रीत नहुने,
- ⊕ प्रारम्भिक मस्यौदाको अवधारणामा संवैधानिक र कानूनी रूपमा मात्र केन्द्रीत रहेर समीक्षा गर्ने ।

४.३ विशेषज्ञ समूह

संविधानसभा विषयगत समितिहरूले तयार पारेको अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा उपर समीक्षा गर्न निम्न बमोजिमको संविधान विशेषज्ञको टोली गठन गरेको थियो-

⊕ श्री पूर्णमान शाक्य, अधिवक्ता	- संयोजक
⊕ डा. विपिन अधिकारी, अधिवक्ता	- सदस्य
⊕ श्री हरि फुयाँल, अधिवक्ता	- सदस्य
⊕ श्री माधव कुमार बस्नेत, अधिवक्ता	- सदस्य
⊕ श्री सुरेन्द्र कुमार महतो, अधिवक्ता	- सदस्य
⊕ श्री टेक प्रसाद दुङ्गना, कानूनविद्	- सदस्य
⊕ श्री खुशी थारु, कानूनविद्, International IDEA	- सदस्य
⊕ श्री कर्ण थापा, अधिवक्ता, नेपाल कानून समाज	- सदस्य

४.४ पुनरावलोकन समूह

विशेषज्ञ समितिले अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदाको समीक्षा तयार गरिसकेपछि थप परिमार्जनका लागि पुनरावलोकन समूहमा प्रस्तुत गर्ने व्यवस्था गरिएको थियो । समीक्षाको मस्यौदालाई स्तरीय र समावेशी बनाउने उद्देश्यले निम्न बमोजिमको पुनरावलोकन समूह निर्माण गरिएको थियो-

- ⊕ श्री खिमलाल देवकोटा, सभासद, एमाओवादी
- ⊕ श्री एकराज भण्डारी, सभासद, एमाओवादी
- ⊕ श्री राधेश्याम अधिकारी, सभासद, नेपाली कांग्रेस
- ⊕ श्री पुष्पा भूषाल, सभासद, नेपाली कांग्रेस
- ⊕ श्री अग्नी खरेल, सभासद, एमाले
- ⊕ श्री महेन्द्र बहादुर पाण्डे, पूर्व सांसद, एमाले
- ⊕ श्री मनोहर प्रसाद भट्टराई, महा-सचिव, संविधानसभा सचिवालय
- ⊕ श्री मुकुन्द शर्मा, सह-सचिव, संविधानसभा सचिवालय
- ⊕ श्री उदय नेपाली श्रेष्ठ, कार्यकारी सदस्य, नेपाल कानून समाज
- ⊕ श्री कृष्णमान प्रधान, कार्यकारी निर्देशक, नेपाल कानून समाज

४.५ मस्यौदाको निर्माण

संविधानसभा विषयगत समितिका अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा विस्तृत रूपमा अध्ययन गरी विशेषज्ञ समूहले समीक्षात्मक टिप्पणीको मस्यौदा तयारी गर्‍यो । उक्त मस्यौदा चरणबद्ध रूपमा छलफल गरी अन्तिम रूप दिनु अगाडि पुनरावलोकन समूहका सदस्यहरु बीच चरणबद्ध रूपमा अन्तरक्रिया गरी प्राप्त सुझावका आधारमा समीक्षा पुस्तिकालाई अन्तिम रूप दिइयो ।

५. समीक्षा पुस्तिकाको रणनीति/भावी कार्यक्रम

संविधानसभाका विषयगत समितिहरूले तयार गरेका सबै अवधारणा पत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदाको समीक्षा तयार गरी पुस्तिकाको रूपमा प्रकाशित गर्ने र संविधानसभाका संवैधानिक समितिका सदस्यहरू लगायत अन्य सदस्यहरूका बीच समीक्षाका विषयमा चरणबद्ध रूपमा अन्तरक्रिया गरिने छ। उक्त अन्तरक्रियाबाट संविधानसभाका सदस्यहरूबाट अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदाका विशेषताहरू, कार्यक्षेत्र, कमिकमजोरीका बारेमा बढी जानकारी लिई संविधानसभाको छलफलमा मद्दत पुऱ्याउने अपेक्षा गरिएको छ।

६. अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा उपर समीक्षा

संविधानसभाका विषयगत समितिहरूले तयार गरेको अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा उपर समीक्षा गरी यसलाई दुई भागमा विभाजन गरी प्रकाशित गर्ने लक्ष्य रहेको छ। पहिलो भागमा निम्न विषयगत समितिका अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदाको समीक्षा गरिएको छ भने बाँकी भाग २ मा प्रकाशित गरी सार्वजनिक गरिने लक्ष्य राखिएको छ-

१. राष्ट्रिय हितको संरक्षण समिति
२. अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत समुदायको हक अधिकार संरक्षण समिति
३. संवैधानिक निकायको संरचना निर्धारण समिति
४. व्यवस्थापिकीय अङ्गको स्वरूप निर्धारण समिति
५. सांस्कृतिक र सामाजिक ऐक्यबद्धताको आधार निर्धारण समिति
६. न्याय प्रणाली सम्बन्धी समिति

६.१ संविधानसभा
राष्ट्रिय हितको संरक्षण समितिको

अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा अध्ययनबाट देखिएका सवालहरू

१. प्रतिवेदनका विशेषताहरू

- ⊕ राष्ट्रिय हितलाई संविधानसभाले ठूलो महत्व दिई यो समितिको गठन गरी यसलाई अति संवेदनशील कार्यक्षेत्र निर्धारण गरेको छ। समितिका सदस्यहरूले मिहिनेत पूर्वक राष्ट्रिय हितका विविध पक्षमा गहन अध्ययन, छलफल गरी प्रतिवेदन तयार गरेको पाइन्छ।
- ⊕ समितिको प्रतिवेदनले राष्ट्रिय हितको परम्परागत अर्थ भन्दा निकै माथि उठेर यसको व्यापक दायरालाई समेटेको देखिन्छ। जसमा सार्वभौमसत्ता, राष्ट्रिय स्वतन्त्रता, लोकतान्त्रिक व्यवस्था, समानुपातिक र समावेशी सहभागिता, विकास र समानतालाई समेत राष्ट्रिय हितका आधारभूत अन्तरवस्तुको रूपमा स्वीकार गरिएको छ।
- ⊕ समकालीन विश्व परिवेशमा हेर्दा राष्ट्रिय सुरक्षालाई बृहत मानवीय सुरक्षाको एक अभिन्न अङ्ग मानिएको पाइन्छ। समितिको प्रतिवेदनले पनि स्वास्थ्य, शिक्षा, आवास, वातावरण, व्यापार र समानता लगायतका विषयको समग्रतामा राष्ट्रिय सुरक्षा र राष्ट्रिय हितको खाका तयार पारेको छ। यसलाई आधुनिक मान्यतामा आधारित अवधारणा भन्न सकिन्छ।
- ⊕ सेनालाई मात्र महत्व दिने तर सुरक्षाका अन्य अङ्गलाई संविधानको विषयवस्तु नमान्ने हाम्रो विगतको संवैधानिक अभ्यासबाट माथि उठेर नेपाल प्रहरी, अर्धसैनिक बल र राष्ट्रिय अनुसन्धान विभाग सम्बन्धी आधारभूत विषय संविधानमा नै राख्ने, उनीहरू लोकतान्त्रिक विधिबाट निर्वाचित सरकारप्रति जवाफदेही हुने र त्यस्तो निकायको व्यवसायिक

विकास गर्ने महत्वपूर्ण विषय सटिक ढंगले संविधानमा राख्ने सिफारिस गर्नु आफैमा यो समितिको प्रतिवेदनको प्रशंसनीय पक्ष हो ।

- ⊕ नेपालको सिमाना व्यवस्थापन, राष्ट्रप्रतिको नागरिकको दायित्व, राष्ट्रिय आवश्यकता र जनचाहना बमोजिमका सन्धि सम्झौताको निर्माण लगायतका विषयमा महत्वपूर्ण सुझाव तयार गरेर राष्ट्रिय हित प्रति संवेदनशील सबै नेपालीको भावनालाई उच्च सम्मान गर्न सक्ने किसिमको कार्य समितिबाट भएको देखिन्छ ।
- ⊕ उपलब्ध भए सम्मका सबै स्वदेशी सुरक्षा विशेषज्ञहरूलाई समितिमा आमन्त्रण गरि सुझाव लिइएको र सोही सुझावमा आधारित भएर प्रतिवेदन तयार भएको देखिन्छ ।
- ⊕ जनताले विभिन्न माध्यमबाट दिएका सुझावहरूको अध्ययन गरी त्यसबाट निस्केका निष्कर्षको सक्षेपीकरण अनुसूचीमा राखिएको छ । यसले निर्मित संविधानमा जन स्वामित्व स्थापित गर्न निकै सहयोग गर्ने विश्वास गर्न सकिन्छ ।

२. समितिको कार्यक्षेत्र

संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम ६६(१०) अनुसार संविधानसभामा रहने विभिन्न विषयहरूमा आफूलाई तोकिएको विषयमा अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार पार्नको लागि राष्ट्रिय हितको संरक्षण समितिको कार्यक्षेत्र निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ:-

- ⊕ नेपालको राष्ट्रिय हितको पहिचान र परिभाषा,
- ⊕ सार्वभौमसत्ता, अखण्डता र राष्ट्रिय एकताको संवैधानिक संरक्षणका उपायहरू,
- ⊕ नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय सिमाना व्यवस्थापन,
- ⊕ राष्ट्रिय प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण,
- ⊕ अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध,
- ⊕ अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता,

- ⊕ राष्ट्रिय सुरक्षा,
- ⊕ नेपाली सेनाको कर्तव्य र यसको सञ्चालन,
- ⊕ समितिका कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित अन्य आवश्यक कुराहरु ।

३. समितिका कार्यक्षेत्र बाहिरका विषयहरु

यस समितिको प्रतिवेदन भित्र समेटिएका कतिपय विषयहरु अन्य समितिको कार्यक्षेत्र भित्रको विषय भए तापनि यी विषयहरु राष्ट्रिय हितसँग पनि सम्बन्धित रहेको देखिन्छ । तसर्थ यस्ता कुराहरु समितिको प्रतिवेदनमा उल्लेख हुनु स्वाभाविकै हो । यी सुझावहरु सम्बन्धित समितिको लागि मार्गदर्शनको रूपमा रहने छन् ।

संविधानसभा नियमावली, २०६५ अनुसार देहायका विषयहरु निम्न लिखित समितिको कार्यक्षेत्र भित्र परेको देखिएको छः

संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने विषयहरु-

- ⊕ प्रारम्भिक मस्यौदाको क्र.सं. १ मा रहेको प्रस्तावना
  - ⊕ क्र.सं. २ मा रहेको सार्वभौमसत्ताको प्रयोग विधि,
  - ⊕ क्र.सं. १० मा रहेको नेपाली राजदूत र विशेष प्रतिनिधिको नियुक्ति सम्बन्धी व्यवस्था
  - ⊕ क्र.सं. १७ मा रहेको सङ्घटकालीन अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था
  - ⊕ क्र.सं. १९ मा रहेको राजनीतिक दल सम्बन्धी व्यवस्था
- मौलिक हक र निर्देशक सिद्धान्त समितिको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने विषयहरु
- ⊕ क्र.सं. ४ मा रहेको मौलिक हक सम्बन्धी व्यवस्था
  - ⊕ क्र.सं. ५ मा रहेको नागरिकको कर्तव्य सम्बन्धी व्यवस्था
  - ⊕ क्र.सं. ६ मा रहेको राज्यको दायित्व सम्बन्धी व्यवस्था
  - ⊕ क्र.सं. ७ मा रहेको राज्यका निर्देशक सिद्धान्त सम्बन्धी व्यवस्था
  - ⊕ क्र.सं. ८ मा रहेको राज्यका नीति सम्बन्धी व्यवस्था

राज्य पुनर्संरचना तथा राज्यशक्तिको बाँडफाँड समितिको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने विषय

- ⊕ क.सं. १८ मा रहेको आत्मनिर्णयको अधिकार ।

४. प्रतिवेदनका कमि-कमजोरी पक्षहरु

- ⊕ नेपालको राष्ट्रिय हितको महत्वपूर्ण विषय यसको भूपरिवेष्टित अवस्थिति पनि हो, पारवहनको निर्वाध हक, इन्धन आपूर्तिको दिगो व्यवस्थापन लगायतका अत्यावश्यक वस्तुको पर्याप्त आपूर्ति र भूकम्प लगायतका प्राकृतिक विपत्तीमा राज्यले सामना गर्ने रणनीति जस्ता विषयलाई प्रतिवेदनले समेट्न सकेको देखिदैन ।
- ⊕ मस्यौदाको धारा ५ को उपधारा (३) मा रहेको १८ वर्ष पुगेका व्यक्तिलाई अनिवार्य सैनिक तालिम दिने भन्ने जस्ता विषय समावेश हुनु प्रतिवेदनको छलफलको विषय हो ।
- ⊕ राज्यका नीति र निर्देशक सिद्धान्त अन्तर्गत राख्न प्रस्ताव गरिएका अधिकांश विषय समेटी तत्काल नेपालको राष्ट्रिय सुरक्षा नीति तयार हुनुपर्ने सुझाव समितिले दिनसकेको देखिदैन ।
- ⊕ सिमानाको रेखाङ्कन गर्ने, राजदूतले ओहदाको प्रमाण पत्र प्रस्तुत गर्ने, सामान्य प्रकृतिका सन्धि सम्झौता संसदमा टेबुल गर्ने जस्ता अन्य कानूनमा रहनुपर्ने सामान्य विषयलाई पनि संविधानमा राख्न प्रस्ताव गर्नुलाई उचित मान्न सकिदैन ।
- ⊕ अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको अनुमोदनको सन्दर्भमा आर्थिक कार्यविधि कानून र वैदेशिक लगानी सम्बन्धी कानूनले संबोधन गर्ने सेवा खरिद र वैदेशिक लगानी सम्बन्धी सम्झौतालाई संविधानको विषयवस्तु बनाउनु पर्नाको औचित्य प्रतिवेदनमा स्पष्ट हुनसकेको छैन ।
- ⊕ माओवादी सेनाका लडाकुहरुको रेखदेख, समायोजन र पुर्नस्थापना शान्ति प्रक्रियाको महत्वपूर्ण पक्ष रहेको र उक्त कार्य समाप्त भएपछि मात्र नयाँ संविधानको घोषणा हुन सक्ने यथार्थतालाई आत्मसात नगरी नयाँ संविधानमा समेत सेना समायोजनको विषयलाई निरन्तरता

दिनुले विषयको गम्भीरतालाई प्रतिवेदनले सही रूपमा मनन गर्न नसकेको प्रतीत हुन्छ ।

- ⊕ नेपाली नागरिकता र राष्ट्रिय हित बीचमा के कस्तो अन्तरसम्बन्ध रहेको छ, कस्ता व्यक्तिलाई नेपालको अङ्गिकृत नागरिकता दिन सकिन्छ र देशको महत्वपूर्ण ओहदामा अङ्गिकृत नागरिक जान सक्छ वा सक्दैन भन्ने विषयमा कुनै चर्चा भएको पाईदैन ।

५. प्रतिवेदनमाथि टिप्पणी र सुझाव

क) विशेष टिप्पणी

- ⊕ मस्यौदा प्रतिवेदनको धारा ३ मा उल्लेखित राष्ट्रिय हितको परिभाषालाई अझ परिष्कृत गर्न सकिन्छ । संविधानको प्रारम्भिक भागमा यति लामो प्रावधान नराखी धारा ३(१) लाई छोट्याउन सार्वभौमसत्ता र राष्ट्रिय स्वतन्त्रता, लोकतान्त्रिक र समावेशी राजनीति, विविधतामा एकता, विकास र समानता राष्ट्रिय हितका विषयहरु हुनेछन् भनी यसलाई व्याख्यात्मक टिप्पणीमा फराकिलो पार्न उपयुक्त होला । यस भागमा नेपालको भूपरिवेष्टित भौगोलिक अवस्थिति र निर्वाध पारवहनको पहुँच राष्ट्रिय हितको विषय भनी थप समावेश गर्नु उचित हुन्छ ।
- ⊕ धारा ५ मा नागरिकको कर्तव्यको बारेमा उल्लेख छ । तर, यस्ता कर्तव्यहरु उल्लङ्घन भएमा सम्बन्धित व्यक्तिलाई कसरी कारवाही गरिन्छ भन्ने विषयमा स्पष्ट पारिएको छैन । यो विषय मौलिक हक तथा निर्देशन सिद्धान्त समितिबाट निरूपण हुने विषय पनि हो । त्यस्तै धारा ५ को उपधारा (३) को १८ वर्ष पुगेका व्यक्तिलाई दिइने सैनिक तालिम सम्बन्धी प्रावधान छलफलको विषय हो । यदि यस्तो विषयलाई अगाडि सार्ने हो भने स्वैच्छिक विषय बनाइनु पर्दछ ।
- ⊕ धारा ७ को राज्यका निर्देशक सिद्धान्तमा उल्लेखित प्रावधानहरु नेपालको अन्तराष्ट्रिय सम्बन्धमा केन्द्रित छन् । यस प्रावधानमा मूलतः नेपालको राष्ट्रिय हित वा सुरक्षामा राज्यलाई डोच्याउने मूल नीति वा मार्ग निर्देश उल्लेख गरिनु पर्ने थियो । वास्तवमा

यस प्रावधानको पुर्नलेखन गरि राज्यको निर्देशक सिद्धान्तमा नेपालको राष्ट्रिय हित र सुरक्षाको संरक्षण बृहत्तर मानव सुरक्षाको अवधारणा र नेपालको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता र स्वतन्त्रताको सुरक्षामा केन्द्रित रहने निर्देशक सिद्धान्त राज्यले लिने छ, भन्ने प्रावधान उल्लेख गरिनु उपयुक्त हुन्छ ।

- ⊕ धारा ८(१) मा अन्तर्राष्ट्रिय सिमानाको व्यवस्थापन वैज्ञानिक ढंगले गर्ने भन्ने उल्लेख छ । सामान्यतया सीमाको रेखाङ्कन वा व्यवस्थापन संविधानमा लेखिराख्नुपर्ने विषय होइन ।
- ⊕ धारा १०(२) मा उल्लेखित राष्ट्र प्रमुखले विदेशी राजदूत र विशेष प्रतिनिधिको ओहदाको प्रमाणपत्र ग्रहण गर्ने छ, भन्ने प्रावधान स्वतः बुझिने विषय हो । यो परम्पराबाट स्थापित भएको विषय हो यो प्रावधान संविधानमा राख्न आवश्यक देखिदैन ।
- ⊕ धारा ११(३) मा प्रान्तले केन्द्रीय सरकारको सहमतिमा आर्थिक तथा औद्योगिक विषयका करार जन्य सम्झौता गर्न सक्ने भनी राखिएको प्रावधानको औचित्यता, परिभाषा र सीमा स्पष्ट छैन । यसको व्याख्यात्मक टिप्पणीबाट पनि केही स्पष्ट हुदैन । यो प्रावधानले केन्द्र र प्रान्त बीच नियमित विवादको सृजना गर्न सक्छ । प्रान्तीय सरकारले केन्द्रीय सरकारको स्वीकृतिमा विदेशी सहयोगको आधारमा विकास परियोजना (Development Project) सञ्चालन गर्नसक्ने र यस्ता विषयमा संघीय कानून एवं नीतिबाट व्यवस्थित गर्न उचित हुने देखिन्छ ।
- ⊕ धारा १२ मा सन्धि वा सम्झौता गर्न नसकिने भन्ने व्यवस्था उल्लेख छ । यस धाराको (घ) मा नेपालको प्राकृतिक जलस्रोत र साधनको उपयोगको बाँडफाँडबाट नेपाललाई दीर्घकालीन रूपमा अहित हुने विषयमा सन्धि सम्झौता गर्न नसकिने उल्लेख छ । यो व्यवस्था मस्यौदाको धारा १३(३) को खण्ड (क) सँग बाँझिएकोले खण्ड (घ) राख्न आवश्यक छैन ।
- ⊕ धारा १४ को सन्धिको व्यवस्था कानून सरह लागु हुने उल्लेख छ । वास्तवमा यो प्रावधान नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ बाट उद्धृत गरिएको पाइन्छ । ऐतिहासिक रूपमा नेपाल सन्धि ऐनमा यो प्रावधान वि.सं. २०४७ अनुसार नेपालले अनुमोदन

गरेका मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय सन्धिहरूलाई कार्यान्वयन गर्न राखिएको हो । नेपाली समाजमा सर्वोच्च अदालतको व्याख्याबाट यस्तो प्रावधानको सकारात्मक नै प्रभाव परेको छ । तसर्थ राष्ट्र हितको निमित्त यस धारालाई यहाँ नराखी मौलिक हकहरूको व्याख्या गर्दा मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय सन्धिको प्रावधान अनुसार गरिनेछ भन्ने प्रावधान मौलिक हकको परिच्छेदमानै राखिनु पर्दछ । अब नेपालको राष्ट्रिय हितको लागि द्वैतवाद (Dualism) को मान्यतालाई संविधानमा स्वीकार गर्नु उपयुक्त हुनेछ ।

- ⊕ धारा १६ मा जलस्रोत उपयोग सम्बन्धी सम्झौता व्यवस्थापिकाबाट स्वीकृत प्राप्त गर्नुपर्ने भन्ने उल्लेख छ । यस प्रावधान अनुसार विदेशी व्यक्ति र संस्थालाई लगानी गर्न दिने सम्झौता केन्द्रीय व्यवस्थापिकाको बहुमतबाट पास हुनुपर्दछ । वास्तवमा यो अन्तराष्ट्रिय सन्धिको विषय नभई परियोजना कार्यान्वयन र विदेशी लगानीसँग सम्बन्धित विषय भएकोले यो भागमा राख्न हुदैन । यो प्रावधानले प्रत्यक्ष विदेशी लगानीलाई हतोत्साहित गर्ने भई नेपालको राष्ट्रिय हित प्रतिकूल सावित हुनसक्दछ ।
- ⊕ धारा २१ मा नेपालको अन्तराष्ट्रिय सीमानाका सम्बन्धमा उल्लेख गरिएको छ । यो प्रावधान धारा ८(१) सँग मिल्दोजुल्दो छ । यी दुवै प्रावधानलाई फरक-फरक रूपमा उल्लेख गरिरहनु नपर्ने देखिन्छ । धारा २१(२) मा उल्लेखित स्थायी सीमा सिमाङ्कनका प्रावधानहरू नेपालको संविधानमा राख्दा भारत र चीनको लागि बाध्यात्मक हुदैनन् । पारस्परिकता र कूटनीतिक माध्यमबाट गर्नुपर्ने कामलाई संविधानको विषय बनाउन आवश्यक छैन ।
- ⊕ धारा २२ मा राष्ट्रिय सुरक्षा परिषदको वारेमा उल्लेख छ । लोकतान्त्रिक मुलुकहरूमा सुरक्षा निकायहरूको लोकतान्त्रिक उत्तरदायित्व हुन्छ । यस्तो दायित्व सामान्यतया सम्बन्धित निकायले गरेको काम कारवाहीको वार्षिक प्रतिवेदन जनप्रतिनिधि निकायमा प्रस्तुत गर्नुपर्दछ । तसर्थ, धारा २२ मा एक उपधारा थप गरि सुरक्षा परिषदको वार्षिक प्रतिवेदन व्यवस्थापिका संसदमा पेश गर्ने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

- ⊕ शान्ति प्रक्रियाको सार्थक परिणामको रूपमा नयाँ संविधानको रचना हुने अपेक्षा गरिएकोले अन्तरिम संविधानमा जस्तै माओवादी सेनाका लडाकुको रेखदेख, समायोजन र पुर्नस्थापना सम्बन्धी विषय नयाँ संविधानमा राखिरहन आवश्यक पर्ने देखिदैन ।
- ⊕ धारा २३ मा सैनिक सेवा आयोग सम्बन्धी प्रावधान छ । सैनिक सेवामा नियुक्ति, बढुवा र सेवाका अन्य शर्तहरू कसरी व्यवस्थित गर्ने भन्ने विषय कानूनबाट निर्धारित हुने हो । सरकारी र सार्वजनिक सेवामा स्वच्छ, निष्पक्ष र पारदर्शी निकाय र प्रक्रियाबाट जनशक्तिको छनौट हुनु पर्ने भएकोले यसलाई लोकसेवा आयोगको दायरा भित्र कसरी ल्याउन सकिन्छ । त्यस तर्फ ध्यान दिन सकिन्छ । संवैधानिक मान्यता प्राप्त बेग्लै सैनिक आयोगको आवश्यकता देखिदैन ।
- ⊕ धारा २५, २६ र २७ मा क्रमशः अर्ध सैनिक बल सम्बन्धी व्यवस्था, गुप्तचर सङ्गठन सम्बन्धी व्यवस्था र प्रहरी सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । यस अन्तर्गत यति विस्तृत प्रावधान राख्नु पर्ने आवश्यकता छैन । त्यस्ता निकायको मान्यता, संघीय वा प्रादेशक कुन तहमा रहने हो र व्यवसायिकता र जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्ने सैद्धान्तिक विषय मात्र राखी अन्य विषय कानूनमा व्यवस्था गरेबमोजिम हुने संवैधानिक प्रत्याभूति सम्म संविधानमा भए पुग्छ ।

ख) सामान्य टिप्पणी

- ⊕ मस्यौदामा उल्लेख गरिएका कतिपय शब्दहरूको शाब्दिक मूल्याङ्कन र प्रयोगमा पर्याप्त सावधानी अवलम्बन गरिएको छैन । जस्तो: धारा १ को प्रस्तावना र धारा २ को सार्वभौमसत्ताको प्रयोगमा उल्लेखित सार्वभौमसत्ता भन्ने शब्दभित्र स्वाभाविक रूपमा राजकीय सत्ता अन्तर्निहित हुन्छ ।
- ⊕ राज्यको दायित्व, निर्देशक सिद्धान्त र नीति अन्तर्गतका प्रावधानहरू कार्यान्वयनका दृष्टिले एकै प्रकृतिका हुन्छन् । अझ राज्यको दायित्व भन्ने शीर्षक नेपालको अन्तरिम संविधान,

२०६३ निर्माण गर्दा सृजना भएको विशेष प्रावधान हो । निर्देशक सिद्धान्त र नीतिहरू राज्यको घोषणा पत्र जस्तै हुन् । स्रोत र साधनको उपलब्धता बमोजिम कार्यान्वयन गरिदै लगिने हुन्छ । यसमा राज्यको दायित्व भनेर पुनः तीनै विषय राख्न जरुरी छैन । मूलतः नागरिकको मौलिक हकको सुनिश्चितता र संविधानको सामयिक विकास र कार्यान्वयन नै राज्यको दायित्व हो ।

- ⊕ कतिपय प्रावधानहरू राज्यका शान्त नीति (Silent Policy) भित्र पर्ने विषयहरू पनि संविधानको प्रावधानमा अभिव्यक्त रूपमा उल्लेख गरिएका छन् । जस्तै: धारा ८(११) मा बाहिर रहेका नेपाली नागरिकको हक हितको सुरक्षाका साथै विभिन्न मुलुकमा रहेबसेका नेपाली नागरिकसँगको आर्थिक तथा सामाजिक सम्बन्ध कायम गराउने दिशामा नेपालको परराष्ट्र नीति क्रियाशील हुनेछ, भनिएको छ । यो विषय नेपालको परराष्ट्र नीतिको अभिन्न अङ्ग नभई आफ्ना नागरिकको हक हित अभिवृद्धिसँग सम्बन्धित भएकोले यहाँ राख्न आवश्यक छैन ।
- ⊕ केहि प्रावधानहरू एक आपसमा बाँफिएका छन् । जस्तै धारा ९ को परराष्ट्र सम्बन्धमा परराष्ट्र सम्बन्धी अधिकार केन्द्रमा निहित छ, भनिएको छ । तर, धारा ११(१) मा सन्धि वा संझौता गर्ने अधिकार केन्द्रमा राखिसकेपछि, सोहि प्रकृतिसँग मिल्दोजुल्दो अधिकार धारा ११(३) मा प्रान्तीय सरकारलाई पनि प्रदान गरिएको छ । यसमा केन्द्रीय सरकारको सहमतिमा सञ्चालन गरिने विदेशी सहयोगमा आधारित प्रान्तीय तहका परियोजना सम्झौता सम्म गर्ने छुट प्रदान गर्नु उचित देखिन्छ ।
- ⊕ मस्यौदाले वृहत्तर मानव सुरक्षालाई एकिन रूपमा परिभाषित गर्न नसकेको भए तापनि, समानता, अविभेद समावेशीकरणलाई वृहत्तर सुरक्षाको कसीभिन्न राखिएको छ । तर, यस्ता प्रावधानलाई प्रत्येक व्यक्तिको अधिकारसँग जोडिएको छैन । त्यस्तै आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारलाई धारा ४ अन्तर्गत मौलिक हकमा राखि उपचार योग्य अधिकार बनाए मात्र राज्यलाई उत्तरदायीपूर्ण बनाउन सकिन्छ, भन्ने अवधारणाले मस्यौदामा स्थान पाएको देखिदैन ।

- ⊕ सामान्यतया राष्ट्रिय हित वा सुरक्षाको विषय कतिपय व्यक्तिगत अधिकार भन्दा माथि रहन्छन् । तर, राष्ट्रिय सुरक्षाको संरक्षण गर्दा मानव अधिकार वा व्यक्तिगत अधिकारहरूलाई संरक्षण गरिनु पर्ने दायित्व पनि संविधानमा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिनु पर्दछ । राष्ट्रिय हित वा सुरक्षाको निमित्त मौलिक हकमा लगाइने प्रतिबन्धहरू लोकतान्त्रिक समाजलाई मान्य र खतरा भन्दा बढी वा असमानुपातिक प्रतिबन्ध लगाउन नपाइने गरि स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिनु पर्दछ ।
- ⊕ विदेशी कूटनीतिक आयोगका पदाधिकारीहरूलाई हाम्रो राष्ट्रिय कानूनबाट दण्ड गर्ने विषय संविधानमा राख्नु उपयुक्त हुँदैन । यसलाई धारा ३(३) बाट भिक्नु उचित हुन्छ ।

६.२ संविधानसभा
अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत समुदायको
हक, अधिकार संरक्षण समितिको

अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा अध्ययनबाट देखिएका सवालहरू

१. प्रतिवेदनका विशेषताहरू

- ⊕ अनुसन्धान पद्धतिको प्रयोग गर्दै अध्ययन गरिएको र प्रतिवेदन पनि सोही रूपमा तयार पारिएकोले प्रतिवेदन अध्ययन गर्न र बुझ्न सजिलो छ ।
- ⊕ विषयवस्तुको सैद्धान्तिक आधार, विधिशास्त्रीय सिद्धान्तहरूको राम्रो विश्लेषण गरिएकोले विषयवस्तुको सबैलाई राम्रो जानकारी दिन सक्षम हुने अवस्था रहेको छ ।
- ⊕ अल्पसंख्यक र सीमान्तकृत समुदायको हक अधिकारसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूमा रहेको व्यवस्थालाई सरल रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ
- ⊕ नेपालका निकै धेरै जातीय धार्मिक र भाषिक अल्पसंख्यक समुदाय रहनुको साथै आर्थिक सामाजिक रूपमा निकै कमजोर रूपमा रहेका सीमान्तकृत समुदायको उत्थानको लागि संविधान निर्माणको चरण देखिनै गम्भीर रूपमा विचार गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको सन्दर्भमा हाम्रो दायित्वलाई शुरुमै चर्चा गरिएकोले प्रस्तुत विषयको संवैधानिक औचित्य राम्रोसँग स्थापित गरिएको छ ।
- ⊕ अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत र वहिष्करणमा पारिएका वर्ग र समुदायको सर्वस्वीकार्य परिभाषा र पहिचान गर्नको लागि निकै ठूलो मेहनत समितिबाट भएको देखिन्छ । त्यसका आधारमा जातीय धार्मिक र

भाषिक आधारमा अल्पसंख्यकको पहिचान गरिनु पर्ने सहि र उपयुक्त निष्कर्ष समितिबाट निकालिएको अवस्था छ ।

- ⊕ अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत र बहिष्करणमा पारिएका वर्गको लागि प्रत्याभूत गरिनुपर्ने विशेष अधिकारको पहिचान गरि त्यसको संवैधानिक अन्तरवस्तु समेत प्रस्ताव गरिएको प्रशंसनीय छ ।
- ⊕ उपलब्ध भए सम्मका सबै नेपाली विशेषज्ञहरुलाई समितिमा आमन्त्रण गरि विचार लिइएको र अवधारणा तयार गर्न उक्त विचारलाई नै प्रमुख आधार बनाएको देखिन्छ ।
- ⊕ अन्यमुलुकको संविधानमा रहेको अल्पसंख्यक र सीमान्तकृत समुदायको हक सम्बन्धी व्यवस्थाको तुलनात्मक अध्ययन गरेर त्यसको संक्षिप्त विवरण प्रतिवेदनमा समेटिनु यो प्रतिवेदनको अर्को विशेषता हो ।
- ⊕ जनताले विभिन्न माध्यमबाट दिएका सुझावहरुको संक्षेपीकरण गरेर अनुसूचीमा राखिएको छ । यसले निर्मित संविधानमा जन स्वामित्व स्थापित गर्न निकै सहयोग गर्ने विश्वास गर्न सकिन्छ ।

२. समितिको कार्यक्षेत्र

संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम ६६(२) अनुसार संविधानसभामा रहने विभिन्न विषयहरुमा आफूलाई तोकिएको विषयमा अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार पार्नको लागि अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत समुदायको हक, अधिकार संरक्षण समितिको कार्यक्षेत्र निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ:-

- ⊕ अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत समुदायको परिभाषा,
- ⊕ पछाडि पारिएका वा एक्लिएका वा बहिष्करणमा परेका जात, जाति लगायतका वर्ग र समुदायको पहिचान,
- ⊕ अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत समुदायको संरक्षण व्यवस्था,
- ⊕ राज्य व्यवस्थामा समावेशीकरणका उपायहरु,
- ⊕ समितिको कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित अन्य आवश्यक कुराहरु ।

३. समितिको कार्यक्षेत्र बाहिरका विषयहरू

- ⊕ प्रतिवेदनमा समेटिएका कतिपय विषयहरू अन्य समितिको कार्यक्षेत्र भित्रको विषय भए तापनि त्यसमा अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत समुदायको प्रत्यक्ष सरोकार रहेको देखिन्छ । तसर्थ यी कुराहरू समितिको प्रतिवेदनमा उल्लेख हुनु स्वाभाविकै हो । यी सुभावहरू सम्बन्धित समितिका लागि मार्गदर्शनका रूपमा रहने छन् ।
- ⊕ संविधानसभा नियमावली, २०६५ अनुसार देहायका विषयहरू निम्नलिखित समितिको कार्यक्षेत्र भित्र परेको देखिएको छ :-
  - संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने विषयहरू
    - प्रस्तावना
    - प्रारम्भिक मस्यौदामा गरिएको राष्ट्रको परिभाषा
  - मौलिक हक र निर्देशक सिद्धान्त समितिको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने विषयहरू
    - प्रारम्भिक मस्यौदामा रहेको नागरिकता सम्बन्धी व्यवस्था
    - समानताको हक
    - सांस्कृतिक तथा शिक्षा सम्बन्धी हकको बुँदा नं. २
    - धर्म सम्बन्धी हक
  - सामाजिक तथा सांस्कृतिक ऐक्यबद्धताको आधार निर्माण समितिको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने विषय
    - प्रारम्भिक मस्यौदामा रहेको राष्ट्रभाषा सम्बन्धी व्यवस्था

४. प्रतिवेदनका कमि-कमजोरी पक्षहरू

- ⊕ अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत र वहिष्करणमा पारिएका वर्ग र समुदायका लागि विद्यमान संविधान र कानूनले गरेको व्यवस्थाबारे विश्लेषण गरेको पाइन्छ ।

- ⊕ अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत र वहिष्करणमा पारिएका वर्ग र समुदायको स्पष्ट परिभाषा एवं पहिचान हुन नसकेको । यसबाट संविधानमा गरिने विशेष व्यवस्थाको उपभोग कुनै समुदायको संभ्रान्त वर्गले मात्र गर्न सक्ने अवस्था रहन्छ ।
- ⊕ अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत र वहिष्करणमा पारिएका वर्ग र समुदायको उत्थानका लागि गरिनु पर्ने स्पष्ट संवैधानिक व्यवस्था गर्न नसकेको ।
- ⊕ अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत र वहिष्करणमा पारिएका वर्ग र समुदायको लागि संविधानले गरेका विशेष व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयन भए नभएको र स्थितिमा परिवर्तन भए नभएको आवधिक अनुगमनबारे प्रतिवेदन मौन रहेको देखिन्छ ।
- ⊕ पृष्ठ १९ मा उल्लेख भएको दलितको र जनजातिको जनसंख्या तथ्यांकमा आधारित भएको देखिँदैन । दलितको जनसंख्या १३ देखि २० प्रतिशत सम्म छ भनिएको छ भने आदिवासी जनजातिको ४० प्रतिशतको हाराहारीमा छ भनी अनुमान गरिएको छ ।
- ⊕ सीमान्तकृत र वहिष्करणमा पारिएको वर्ग र समुदायमा तराईवासी र मधेशी पर्ने तर हिमाली र दुर्गम क्षेत्रका समुदाय नपर्ने आधार अवधारणाबाट स्पष्ट हुँदैन ।
- ⊕ कस्तो प्रकारको निर्वाचन प्रणालीले अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत र वहिष्करणमा पारिएका वर्ग र समुदायको राज्यका जनप्रतिनिधिमूलक संस्थामा प्रतिनिधित्वको सुनिश्चितता गर्छ भन्ने विषय प्रतिवेदनमा समेटिएको छैन ।

५. प्रतिवेदनमाथि टिप्पणी र सुझाव

क) विशेष टिप्पणी

१. हाल विद्यमान देहायका संवैधानिक व्यवस्था अल्पसंख्यक सीमान्तकृत र पिछडिएका वर्गको हितसँग सम्बन्धित रहेकोले स्थलगत सर्वेक्षणको रूपमा प्रतिवेदनमा समावेश गर्न अत्यावश्यक देखिन्छ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३

२०६२२०६३ को ऐतिहासिक जनआन्दोलनको मूल लक्ष्य नै सबै किसिमका विभेदको अन्त गरी समानुपातिक र समावेशी सिद्धान्तको आधारमा राज्यको हरेक संरचनामा सबैको पहुँच स्थापित गर्नु रहेकोले हाम्रो संवैधानिक इतिहासमा पहिलो पटक नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा अल्पसंख्यक र सीमान्तकृत समुदाय शब्दावली प्रयोग भई केही विशेष अधिकार र संरक्षणको प्रत्याभूति भएको देखिन्छ ।

(क) मौलिक हक अन्तर्गत रहेका विषयहरु

- ⊕ महिला, दलित, आदिवासी जनजाती, मधेशी, किसान, मजदुर आर्थिक सामाजिक वा सांस्कृतिक दृष्टिले पिछडिएको वर्ग वा बालक वृद्ध तथा अपाङ्ग वा शारीरिक वा मानसिक रूपले अशक्त व्यक्तिको संरक्षण सशक्तिकरण वा विकासको लागि विशेष व्यवस्था गर्न सकिने ।
- ⊕ कुनै पनि व्यक्तिलाई जात, वंश, समुदाय वा पेशाका आधारमा कुनै किसिमको छुवाछुत तथा जातीय भेदभाव नगरिने ।
- ⊕ महिला, श्रमिक, वृद्ध, अपाङ्ग, तथा अशक्त र असहाय नागरिकलाई कानूनमा व्यवस्था भए वमोजिम सामाजिक सुरक्षाको हक हुने ,
- ⊕ आर्थिक सामाजिक वा शैक्षिक दृष्टिले पिछ्छ परेका महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी समुदाय उत्पीडित वर्ग, गरीब किसान र मजदुरलाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा राज्यको संरचनामा सहभागी हुने हक हुनेछ ।
- ⊕ असमर्थ पक्षलाई कानूनमा व्यवस्था भए वमोजिम निःशुल्क कानूनी सेवा पाउने हक रहने छ । (धारा १३, १४, १८, २१ र २४)

(ख) राज्यको दायित्व, निर्देशक सिद्धान्त तथा नीति अन्तर्गत रहेका विषयहरु

- ⊕ महिला, दलित, आदिवासी जनजाती, मधेशी उत्पीडित, उपेक्षित र अल्पसंख्यक समुदाय र पिछडिएका क्षेत्र समस्या समाधान गर्न राज्यको अग्रगामी पुनर्संरचना गरिने ।
- ⊕ राज्यका सबै अङ्गमा मधेशी, दलित, आदिवासी जनजाति, महिला, मजदुर, किसान, अपाङ्ग, पिछडिएको वर्ग र क्षेत्रलाई समानुपातिक समावेशीको आधारमा सहभागी गराउने ।
- ⊕ सुकुम्बासी, कम्पैया, हलिया, हरवा, चंरवा लगायतका आर्थिक सामाजिक रूपले पिछडि परेका वर्गलाई जग्गा लगायत आर्थिक सामाजिक सुरक्षाको व्यवस्था गर्ने ।
- ⊕ कुनै पनि जाति, लिङ्ग, वर्ग, उत्पत्ति वा व्यक्ति उपर आर्थिक शोषण हुन नपाउने व्यवस्था गर्ने
- ⊕ सबै किसिमका आर्थिक एवं सामाजिक असमानता हटाउने ।
- ⊕ राज्यले एकल महिला, अनाथ, बालबालिका ,असहाय, वृद्ध, अपाङ्ग, अशक्त र लोपोन्मुख जाति मधेशी, दलित लगायत सीमान्तकृत समुदाय तथा गरीबीको रेखामुनीका मजदुर किसानको उत्थान गर्ने नीति लिने ।
- ⊕ महिला, दलित, आदिवासी जनजाती, मधेशी, मुस्लिम लगायत अल्पसंख्यक भूमिहीन, सुकुम्बासी, कम्पैया, अपाङ्ग, पिछडिएका क्षेत्र तथा समुदाय र द्वन्द्व पीडितका लागि सकारात्मक विभेदका आधारमा विशेष व्यवस्था गर्ने ।
- ⊕ मुक्त कम्पैयाको संख्या यकिन गरी उनीहरुको बसोबासको लागि आधारभूत भूमि र रोजगारीको व्यवस्था गर्ने नीति अवलम्बन गरिने ।
- ⊕ वृद्ध, अशक्त महिला तथा बेरोजगारलाई कानूनमा व्यवस्था गरी भत्ता दिने नीति अवलम्बन गर्ने । (धारा ३३, ३४ र ३५)

(ग) संविधानसभाको निर्वाचन सम्बन्धी व्यवस्था

⊕ संविधानसभाको निर्वाचनमा उम्मेदवारको चयन गर्दा समावेशी सिद्धान्तलाई ध्यान दिनुपर्ने र समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली तर्फ उम्मेदवारहरुको सूचिकृत गर्दा महिला, दलित, उत्पीडित जाति, आदिवासी जनजाति, पिछडिएको क्षेत्र, मधेशी लगायत सबैको समानुपातिक प्रतिनिधित्व गराउनु पर्ने । (धारा ६३)

(घ) आयोग गठन गर्नसकिने व्यवस्था

⊕ नेपाल सरकारले महिला, दलित, आदिवासी जनजाती, मधेशी, अपाङ्ग, मजदुर वा किसान लगायत विविध क्षेत्रको हक हितको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक आयोगहरु गठन गर्न सक्ने । त्यस्ता आयोगको गठन, काम कर्तव्य र अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था कानूनद्वारा निर्धारित भए बमोजिम हुने । (धारा १५४) यस व्यवस्था बमोजिम कानून बनाई अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत समुदायको हक हित संरक्षण आयोग गठन गर्न सकिन्छ ।

२. नेपालमा अल्पसंख्यक पहिचानको आधार र परिभाषा:

मानवशास्त्रीय दृष्टिले अल्पसंख्यक समुहको पहिचानको आधार कूल राष्ट्रिय जनसंख्यामा सम्बन्धित समुहको जनसंख्याको न्यून अंशलाई नै मुख्य रूपमा स्वीकार गरिएको पाइन्छ भने त्यसलाई समाजशास्त्रीय दृष्टिले हेर्दा तुलनात्मक रूपमा कम जनसंख्याको साथसाथै विभेद र उत्पीडनमा परेका/पारिएका, छुट्टै जातीय, धार्मिक तथा भाषिक विशिष्टता र पहिचान भएका र त्यसलाई निरन्तर बचाई राख्न चाहने आकांक्षालाई समेत अल्पसंख्यक समुहको पहिचानको आधारको रूपमा ग्रहण गर्नुपर्ने देखिन्छ । अतः उल्लिखित दुवै मान्यताका आधारमा नेपालमा अल्पसंख्यक समुहको परिभाषा गरिनु पर्दछ । समितिले दिएको परिभाषा वस्तुनिष्ठ नभएकोले यस प्रकार परिभाषा गरिनु आवश्यक छ :

अल्पसंख्यक भन्नाले पछिल्लो राष्ट्रिय जनगणना बमोजिम कायम कूल राष्ट्रिय जनसंख्याको एक प्रतिशत भन्दा कम जनसंख्या रहेका आर्थिक, सामाजिक र शैक्षिक दृष्टिले

पिछडिएका सबै जातीय, भाषिक र धार्मिक समुहहरूलाई सम्भन्नुपर्छ र सो शब्दले आफ्नै जातीय, धार्मिक र भाषिक विशिष्टता भएको, त्यसलाई बचाइ राख्ने आकांक्षा रहेका, विभेद र उत्पीडन भोगेका समुह समेतलाई जनाउँछ ।

उक्त परिभाषा तुलनात्मक रूपमा उद्देश्यमूलक रहेकोले नेपालको सन्दर्भमा अल्पसंख्यक समुदाय पहिचान गर्न सहज हुनेछ । साथै परिभाषा लचिलो किसिमको रहेकोले समयसमयमा स्थितिको पुनरावलोकन गरी संघीय कानूनले थप समुहलाई अल्पसंख्यक समुहमा राख्न र प्रादेशिक विधायिकाले आफ्नो प्रादेशिक यथार्थता अनुरूपको अल्पसंख्यक समुहको पहिचान र विशेष संरक्षणको व्यवस्था गर्ने कानून निर्माण गर्न पनि सक्दछ ।

३. नेपालमा सीमान्तकृत समुदायको पहिचानको आधार र परिभाषा:

सामान्यतया सीमान्तकृत अवस्था भनेको आर्थिक सामाजिक हैसियत औषत भन्दा तल्लो तहमा रहनुलाई बुझिन्छ । खास गरी नीति निर्माण तहमा पहुँचको अभाव, गरीबी र कमजोर पोषण स्थिति, मानवीय प्रतिष्ठा र मानव अधिकार उपभोग गर्न नसक्ने अवस्था, आफ्नो भाषा उपयोग गर्ने, संस्कृति संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने वातावरण नहुनु, शैक्षिक र स्वास्थ्यको स्थिति अत्यन्त कमजोर हुनाको कारणले मानिसलाई सीमान्तकृत अवस्थामा धकेलिदिन्छ । यो यथार्थतालाई स्वीकार गरी शिक्षा रोजगारी र गरीबीको अवस्थालाई आधार मानेर युएनडिपी र केन्द्रिय तथ्याक विभागले समयसमयमा गर्ने मानव विकास प्रतिवेदनमा उल्लिखित सूचकाङ्कको आधारमा सीमान्तकृत समुदायको परिभाषा गरिनु उपयुक्त हुन्छ ।

माथि उल्लिखित आधारमा सीमान्तकृत समुदायको परिभाषा यसरी गरिनु उचित हुन्छ :

सीमान्तकृत समुदाय भन्नाले राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक पछोटेपन, विभेद र उत्पीडन तथा भौगोलिक विकटताको कारणले राज्यद्वारा उपलब्ध गराइएका सेवा सुविधाको उपभोग गर्न नसकेका वा त्यसबाट वञ्चित रहेका पछिल्लो मानव विकास सूचकाङ्कको कानूनद्वारा निर्धारित स्तर भन्दा न्यून स्थितिमा रहेका समुदायलाई सम्भन्नुपर्छ र

सो शब्दले अतिसीमान्तकृत र लोपोन्मुख समुदायलाई समेत
जनाउँदछ

४ अल्पसंख्यक र सीमान्तकृत वर्ग र समुदायको उत्थानका लागि
उनीहरूलाई संविधानमा देहाय बमोजिमका अधिकारहरू सुरक्षित
गरिनु पर्दछ ।

अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत समुदायको पहिचानको उद्देश्य र दिनु पर्ने विशेष
अधिकारको प्रकृति पनि फरक-फरक रहेकोले एकै ठाउँमा एकै किसिमका
अधिकार संरक्षण गरेर कुनै उद्देश्य हासिल गर्न सकिदैन । समितिको
प्रतिवेदनमा दुवै प्रकृतिका समुदायलाई समान अधिकार र प्रतिष्ठाको
सुनिश्चितता, समान व्यवहारको सुनिश्चितता भेदभाव रहित अवस्थाको
सुनिश्चितता छुवाछुत र जातीय आधारमा हुने भेदभाव उन्मुलनको
सुनिश्चितता आफ्नो मौलिक पहिचानमा बाँच्न पाउने कुराको सुनिश्चितता
सामूहिक अधिकारको सुनिश्चितता र विशेष संरक्षणको सुनिश्चितता जस्ता
बृहत र समान किसिमका व्यवस्था गरेका पाइन्छ । यसबाट व्यवस्थामा सबै
समेटिने तर परिणममा ठोस प्राप्ती केही पनि हुन नसक्ने अवस्था रहेकोले
संविधानमा अलग अलग धारामा अल्पसंख्यक र सीमान्तकृत समुदायको लागि
देहायका अलग-अलग अधिकार प्रत्याभूत गरिनु पर्दछ ।

अल्पसंख्यक

संविधानमा प्रत्याभूत सबै अधिकार अल्पसंख्यकले समेत उपभोग गर्न पाउने नै
हुँदा अल्पसंख्यकको अधिकार अन्तर्गत देहायका विशेष अधिकारहरू प्रत्याभूत
गर्नुपर्ने-

- ⊕ राज्यका सबै संरचनामा विशेष संरक्षण सहित सहभागिताको
सुनिश्चितता,
- ⊕ आफ्नो सरोकार रहेका र प्रभावित पर्ने नीति निर्माणमा सहभागिताको
हक,
- ⊕ सांस्कृतिक सम्पदा, परम्परागत ज्ञान, सीप र प्रविधि सम्बन्धी हक,
- ⊕ भाषा लिपि धर्म सम्बन्धी हक,
- ⊕ भूमि र प्राकृतिक स्रोत साधन सम्बन्धी हक,

- ⊕ सामाजिक सुरक्षाको हक,
- ⊕ मातृभाषामा सूचना र सञ्चारको हक,
- ⊕ विशेष प्रतिनिधित्वको हक,
- ⊕ आफ्नो समुहको हित र कल्याणका लागि मौलिक संस्कृति र परम्परा संरक्षणको हक ।

सीमान्तकृत

संविधानमा प्रत्याभूत सबै अधिकार सीमान्तकृतले समेत उपभोग गर्न पाउने नै हुँदा सीमान्तकृत समुदायको लागि समितिको प्रतिवेदनमा उल्लेख भएका अधिकारको साथमा देहायका विशेष अधिकारहरु थप गरिनु पर्ने :

- ⊕ सार्वजनिक सेवामा आरक्षणको हक,
- ⊕ राज्यका सबै संरचनामा समानुपातिक प्रतिनिधित्वको हक,
- ⊕ शिक्षा, स्वास्थ्य, सामाजिक सुरक्षामा विशेष अधिकार ।

५. अल्पसंख्यक र सीमान्तकृत समुदायको स्थितिबारे आवधिक अनुगमनको संवैधानिक संयन्त्र सम्बन्धी अवधारणा र मस्यौदा थप गर्नुपर्ने

अल्पसंख्यक र सीमान्तकृत समुदायको लागि संविधानमा विशेष व्यवस्था राखेर मात्र त्यसबाट सार्थक परिणाम प्राप्त हुनसक्दैन । संविधान निर्माताको मनसाय र भावना अनुसार विधायिका र कार्यपालिकाले वास्तविक र प्रभावकारी रूपमा व्यवहारमा उतार्न विस्तृत ऐन कानून र नीति बनाई योजना र कार्यक्रम निर्माण गर्नुपर्ने हुन्छ । साथै सीमान्तकृत समुदाय र अल्पसंख्यक समुहको अवधारणा आफैमा गतिशील भएकोले यसमा आवधिक पुनरावलोकनको आवश्यकता समेत रहन्छ । त्यसैले अल्पसंख्यक र सीमान्तकृत समुदायको लागि संविधानमा गरिएका विशेष व्यवस्थालाई साकार तुल्याउन प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने गराउने र त्यस स्थितिको समीक्षा गर्न, यसबाट समाजमा देखिएको परिणामको अनुगमन र मूल्याङ्कनको निरन्तरता कायम राख्न विशेष संवैधानिक संयन्त्र अत्यावश्यक छ । त्यस्तो संयन्त्रले आवधिक रूपमा हुने राष्ट्रिय जनगणना र राष्ट्रिय मानव विकास सूचकाङ्कको आधारमा अल्पसंख्यक

र सीमान्तकृत समुदायको सूचीमा गरिनुपर्ने परिमार्जनको सिफारिश समेत विधायिका समक्ष गर्नुपर्ने अवस्था पर्दछ । त्यसको आधारमा विधायिकाले प्रचलित कानूनमा सुधार गर्ने तथा नयाँ कानून निर्माण गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिन सक्दछ । यो आवश्यकतालाई मध्यनजर गरी स्पष्ट अधिकार क्षेत्र सहितको उच्चस्तरीय संवैधानिक आयोगको छुट्टै व्यवस्था गर्नु उचित हुनेछ ।

६. संविधानसभाले तयार पारेको प्रतिवेदनमा राज्यले प्रकाशित गरेको प्रमाणिक र आधिकारिक तथ्याङ्कमा आधारित तथ्य प्रयोग गर्न आवश्यक छ । दलित समुदायको जनसंख्या १३ प्रतिशत र आदिवासी जनजातीको जनसंख्या ३७ प्रतिशत किटानीका साथ राख्नु पर्दछ ।

७. प्रतिवेदन र मस्यौदाका विभिन्न स्थानमा जाती, आदिवासी जनजाती, दलित, तराईवासी मधेशी, मुस्लिम, धर्म, भाषा, वर्ण, लिङ्ग, यौनिक तथा लैङ्गिक पहिचान, अपाङ्ग, सम्प्रदाय क्षेत्र र अवस्थाका नागरिक भन्ने शब्दावली प्रयोग गर्न उपयुक्त हुँदैन । समितिको राम्रो मनसाय हुँदाहुँदै पनि यसबाट यो समुदायमा तराईवासी र मधेशी पर्ने तर हिमाली र दुर्गम क्षेत्रका समुदाय नपर्ने जस्तो अर्थ निस्कन सक्दछ । त्यसैले परिभाषा र व्याख्यामा समग्र देशवासीहरूको अवस्थालाई समान आधार र तटस्थ दृष्टिले मूल्याङ्कन गरी अल्पसंख्यक कुन हो र सीमान्तकृत कुन हो भनी पहिचान हुने गरी स्पष्ट गरीसकेपछि अल्पसंख्यकको लागि प्रत्याभूत अधिकारको स्थानमा अल्पसंख्यक र सीमान्तकृतका लागि प्रत्याभूत अधिकारको स्थानमा सीमान्तकृत भन्ने शब्दावली प्रयोग गर्नु मस्यौदाको दृष्टिले उपयुक्त हुनेछ ।

८. अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत र वहिष्करणमा पारिएका वर्ग र समुदायको राज्यका जनप्रतिनिधिमुलक संस्थामा प्रतिनिधित्वको सुनिश्चितता गर्न निर्वाचन प्रणालीको धेरै ठूलो योगदान रहने भएकोले यी वर्गको लागि लाभप्रद हुने निर्वाचन प्रणालीको छनौट गर्नु आवश्यक छ । निर्वाचन प्रणाली सम्बन्धी विषयमा राज्यको शासकीय स्वरूप समितिको क्षेत्राधिकार रहेकोले सो समितिको

प्रतिवेदन आएपछि त्यसलाई हेरेर उपयुक्त निष्कर्षमा पुग्न राम्रो हुनेछ ।

(ख) सामान्य टिप्पणी

- ⊕ प्रारम्भिक मस्यौदामा रहेको जातीय भेदभाव तथा छुवाछुतको हक अन्तर्गत बुँदा नं. ४ को पेज ७ मा उल्लिखित “अमर्यादा वा घृणालाई राज्यले निरुत्साहित गर्नेछ” भन्ने व्यहोराको सट्टामा निषेध, प्रतिबन्ध लगाउने भन्ने शब्द प्रयोग गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ । किनकी त्यस्तो अमर्यादा र घृणालाई निरुत्साहित गरेर मात्र हुँदैन त्यसलाई त अन्त नै गर्ने व्यवस्था हुनु राम्रो हुन्छ ।
- ⊕ सांस्कृतिक र शिक्षा सम्बन्धी हक अन्तर्गत दुई वटा फरक विषय रहेकोले यसलाई एकै ठाउँमा नराखी संस्कृति र शिक्षा सम्बन्धी अलग अलग रूपमा हकको प्रत्याभूति गर्न आवश्यक छ ।
- ⊕ भाषा, लिपि संस्कृतिको संरक्षण सम्बन्धी हकको प्रयोगले शान्ति सुरक्षामा खलल पुग्ने अवस्था नहुने भएकोले सांस्कृतिक र शिक्षा सम्बन्धी हक अन्तर्गतको बुँदा नं. १ मा उल्लेखित प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश अनावश्यक रहेको ।
- ⊕ सांस्कृतिक र शिक्षा सम्बन्धी हक अन्तर्गतका बुँदा नं. ४, ५ र ६ मा व्यवस्था गरिएका शैक्षिक संस्थाहरु निजी, सामुदायिक वा सार्वजनिक के कस्ता प्रकृतिका हुन्छन् भन्ने स्पष्ट नगरी राज्यबाट सुविधा पाउन सक्ने व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुँदैन । धर्म निरपेक्षताको नीति अवलम्बन गरिएको देशमा धार्मिक विद्यालयहरुलाई राज्यले लगानी गर्ने वा नगर्ने स्पष्ट हुनु पर्छ त्यसको लागि पहिले हाम्रो धर्म निरपेक्षताको मोडल प्रष्ट गर्नु पर्दछ । त्यसैले विवादास्पद प्रावधान गर्नु भन्दा कुनै खास समुदायबाट सञ्चालन गरेको शैक्षिक संस्थाबाट शिक्षा प्राप्त गरेको कारणले मात्र उच्च शिक्षाका लागि सार्वजनिक संस्थामा भर्ना हुन वा शिक्षा लिन वञ्चित गरिने छैन भन्ने प्रत्याभूति दिनु पर्याप्त छ ।
- ⊕ अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत तथा वहिष्करणमा पारिएकाको अधिकार अन्तर्गत बुँदा नं. १ को स्पष्टिकरणमा उल्लिखित खण्ड (क), (ख)

र (ग) का परिभाषाहरु पुर्नलेखन गर्न आवश्यक छ । माथि विशिष्ट टिप्पणीको बुँदा नं. २ र ३ मा दिएको सुझाव बमोजिम अल्पसंख्यक र सीमान्तकृत समुदायको परिभाषा गर्नुपर्दछ । वहिष्करणमा पारिएका वर्ग भनेर अलग्गै व्यवस्था गर्न आवश्यक छैन सीमान्तकृत समुदाय भित्रै यो वर्ग पनि स्वतःसमावेश हुने देखिन्छ ।

- ⊕ अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत तथा वहिष्करणमा पारिएकाको अधिकार अन्तर्गत बुँदा नं. २ र ३ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश अनुपयुक्त रूपमा आएको छ । मुख्य व्यवस्था भन्दा पहिले प्रतिबन्धात्मक व्यवस्था हुन सक्दैन यसलाई मस्यौदा गर्दा सच्याउनु पर्दछ ।
- ⊕ अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत तथा वहिष्करणमा पारिएकाको अधिकार अन्तर्गत बुँदा नं. ६ मा व्यवस्था गरिएको विषय मौलिक हकको विषय नभई दुई भिन्न देशका समुदाय बीच पारस्परिकताको आधारमा मैत्री सम्बन्ध राख्ने विषयसँग सम्बन्धित रहेकोले यहाँ आवश्यक देखिदैन ।
- ⊕ अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत तथा वहिष्करणमा पारिएकाको अधिकार अन्तर्गत बुँदा नं. १२ मा जातीय विभेद, दुर्व्यवहार वा उत्पीडनको क्षतिपूर्ति वापत समानुपातिकता माथि थप अधिकार को विशेष व्यवस्था गर्ने भन्ने विषय स्पष्ट र पूर्ण छैन । नेपालमा वर्णव्यवस्थाजन्य संस्कारका कारण धेरै जातीय समुदाय गम्भीर विभेदको चपेटामा परेका, त्यसमाथि राज्यको ध्यान नगएको यथार्थ हो तर राज्यको तर्फबाट कुनै पनि जातीय समुदायमाथि जानाजानी उत्पीडन वा सफायाको नीति कहिल्यै पनि अख्तियार गरेको दृष्टान्त छैन । तसर्थ राज्यले नै क्षतिपूर्ति दिनु पर्ने वा त्यसको वस्तुनिष्ठ मापन गर्न सकिने आधार विद्यमान नहुँदा क्षतिपूर्ति वापत भन्ने कुरा नराखी शोषित पीडित वर्ग र समुदायलाई कानूनद्वारा विशेष संरक्षण गर्न सकिने व्यवस्था गरिनु पर्दछ ।
- ⊕ सोही अधिकार अन्तर्गत बुँदा नं. १३ मा रहेको उच्चस्तरीय आयोगको व्यवस्था औचित्यपूर्ण छैन । अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत वर्ग र समुदायको पहिचान तथा उनीहरूलाई गर्नुपर्ने संवैधानिक

संरक्षणका विशेष उपायहरू संविधानसभाले नै तय गर्नु पर्दछ ।
आयोगको जिम्मा लगाएर उम्कन मिल्दैन । संविधानले प्रत्याभूत
गरेका अधिकारको उपभोगबाट यी समुदायको अवस्थामा के
कस्तो सुधार आयो भनेर आवधिक अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्न
माथि विशेष टिप्पणीको बुँदा नं. ५ मा सुझाव दिए जस्तो संयन्त्र
भने आवश्यक छ ।

- ⊕ राज्यको निर्देशक सिद्धान्त अन्तर्गत मस्यौदाको बुँदा नं. २ मा
प्रयोग भएको “भ्रातृत्व” भन्ने शब्द लैङ्गिकमैत्री मानिदैन । त्यसको
सट्टा मानवीयता भन्ने शब्द प्रयोग गर्न सकिन्छ ।
- ⊕ मस्यौदामा रहेको राज्यका नीतिहरू अन्तर्गतको बुँदा नं. १ मा
रहेको “नागरिकको मर्यादित जीवन बाँच्न पाउने हक” भन्ने कुरा
राख्न आवश्यक छैन किनकी यो मौलिक हक अन्तर्गत सुरक्षित
हुने विषय हो र यसलाई ठाउँ निश्चित रूपमा दिइन्छ । मौलिक
हकमा रहने विषयलाई राज्यका नीतिहरू अन्तर्गत पनि राखेर
यसको महत्व र गम्भीरतालाई अन्यायमा पार्नु उपयुक्त देखिदैन ।

<Mgnt u! <edp! uzg n16r0t g kv | 0! Jt g nyu! <0Jg dpg -!ex<M dpg! 0! enoe! dpg! hpg l tntg आयोगहरु संवैधानिक निकायको रुपमा समेटिएबाट सम्बन्धित वर्ग समुदायको माँगको उचित सम्मान भएको देखिन्छ ।

- ⊕ संवैधानिक आयोगहरुलाई संसद मार्फत जनताप्रति उत्तरदायी बनाइनु प्रशंसनीय छ ।
- ⊕ dpg t g dX Jg 0! <c; pyet g mprnt g t g M l e w b y ! y ! भए संसदीय सुनुवाई हुने र संवैधानिक परिषदबाट हुने भए संसदीय सुनुवाईको Kpk; zg h y ! ! l g x d ! m p r l g 0! <H u o h t g n 5 g u ! d h < g ! l j u g ! v 0 t g a w h 6 ! / ! !
- ⊕ < k x g h t ! m t g t g d X J g Q k ! < c ; p y e o g | < k g s ! d a g o u t g H p p g M ! < 0 y पदमुक्त गर्न सकिने प्रावधान राखिएको हुनाले संवैधानिक निकायलाई कार्यकारीको l p J g y ; u J g b y ! e f u ! v M ; k u H u g ! l g n ! v n 0 t g 6 ! / ! !
- ⊕ < k x g h t ! m t g t g d X J g < c ; p t g m p r n < e g l g n t ! < e k r M n 5 g u t g d g x e g v n h ! l h ! K p k ; z g v n 0 b g ! i h d d g ! l m k c h e g e w n u ! f Q t g l g h 6 ! / ! !
- ⊕ < k x g h t ! m t g t g d X J g < c ; p ! f P < t t g n r n d h p ! < 0 t g M < k t g नियुक्तिको लागि योग्य नहुने प्रावधान भएबाट आयोगको काम निष्ठापूर्वक हुने विश्वास गर्न सकिन्छ ।
- ⊕ प्रतिवेदनले फरक मत समेटेको हुनाले तुलनात्मक अध्ययन गर्न सजिलो छ ।
- ⊕ विशेषज्ञहरुलाई समितिमा आमन्त्रण गरि विचार लिइएको र अवधारणापत्र तयार गर्न उक्त विचारलाई पनि आधार बनाएको देखिन्छ ।
- ⊕ d h p ! e o t t g < k x g e g 0 y t g < k x g h t ! m t g t g ! < P a k ! K p k ; z g g u o h g e t ! d X p h ! v 0 0 ! t p < t g < n g u ! n k 0 l g l m k c h e g < e r n h ! l i < h p ! 6 ! / ! !

- ⊕ जनताले विभिन्न माध्यमबाट दिएका सुझावहरूको संक्षेपीकरण गरेर अनुसूचीमा राखिएको छ । यसले निर्मित संविधानमा जनस्वामित्व स्थापित गर्न निकै सहयोग गर्ने विश्वास गर्न सकिन्छ ।
- ⊕ राज्य, शासन, संविधान, संविधानवाद तथा शक्ति पृथकीकरण र शक्ति सन्तुलन आदिको सम्बन्धमा सैद्धान्तिक, व्यावहारिक र अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासको अध्ययनको आधारमा प्रतिवेदन तयार गरिएको हुनाले प्रतिवेदन प्रशंसनीय छ ।
- ⊕ वहिष्करणमा पारिएका वर्ग समुदायको पहिचान गर्न समितिबाट उल्लेखनीय प्रयास भएको देखिन्छ । त्यसका आधारमा तिनीहरूको लागि छुट्टाछुट्टै आयोगहरूको व्यवस्था गरिएको अवस्था छ ।
- ⊕ ~~Link: #bundhota.org~~ ~~!ytg1gH6!#!~~

२. समितिको कार्यक्षेत्र

संविधानसभा नियमावली, २०६५(७) को नियम ६६ अनुसार संविधानसभामा रहने विभिन्न विषयहरूमा आफूलाई तोकिएको विषयमा अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार पार्नको लागि संवैधानिक निकायको संरचना निर्धारण समितिको कार्यक्षेत्र निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ:-

- ⊕ शासन सञ्चालनमा आवश्यक पर्ने संवैधानिक अङ्गको पहिचान र तीनको स्वरूप निर्धारण,
- ⊕ संवैधानिक अङ्गहरूको गठन, काम, कर्तव्य तथा अधिकार,
- ⊕ संवैधानिक अङ्गहरूको विभिन्न तहका सरकारहरूसँगको सम्बन्ध,
- ⊕ समितिको कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित अन्य आवश्यक कुराहरू ।

३. समितिको कार्यक्षेत्र बाहिरका विषयहरू

- ⊕ संविधानसभा नियमावली, २०६५ अनुसार यस प्रतिवेदनमा समेटिएको प्रस्तावना सम्बन्धी अंश संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्र परेको

क्षेत्राधिकारको मान्यतालाई संविधानले स्वीकार गर्नु उपयुक्त हुनेछ ।!

⊕ $\text{lim}k\text{cho}^1\text{yop} \text{ink} \text{Cedn}! < \text{kxgnt} ! \text{dppgy} \text{eog} | \text{tqpe} ! \text{OyM}$
 $\text{z1} ! ! \text{k7g} \text{dppgy} \text{t} \text{g} \text{L} \text{uck} ! \text{v0t} \text{g} \text{awH} ! ! \text{enyog} \text{dppgy} ! \text{O}!$
 $\text{arou} ! \text{dppgy} ! < \text{kxgnt} ! \text{dppgy} \text{t} \text{g} @ \text{leg} \text{h} ! \text{FQ} ! \text{lim} ! \text{tgnH} !$
 $\text{beg} \text{e} ! ; \text{zou} ! \text{fP} | \text{dmu} \text{U} \text{keg} \text{O} \text{y} \text{t} \text{g} ! \text{nk} \text{vut} \text{g} \text{nk} \text{f} \text{e} ! \text{O}!$
 $\text{qUM} \text{hog} \text{P} | < \text{b} \text{g} \text{h} ! \text{vOM} \text{enyog} \text{O} ! \text{arou} ! < \text{ed} \text{g} \text{t} \text{g} \text{yt} \text{Imy} !$
 $\text{dnf} \text{k} \text{H} ! \text{vOM} < \text{kxgnt} ! \text{uzg} \text{tgnH} \text{M} \text{yt} \text{t} \text{g} \text{t} \text{p} \text{g} \text{ph} !$
 $\text{mzmt} \text{g} \text{dh} \text{veh} ! \text{vh} | \text{pM} \text{dppgy} \text{eog} | < \text{kxgnt} ! \text{dppgy} \text{t} \text{g}$
 $\text{y} \text{nk} \text{pueg} \text{in} \text{Hu} \text{U} \text{g} \text{r} \text{ch} | \text{q} \text{lp} \text{R} \text{nh} \text{y} \text{H} ! \text{awH} ! !$

⊕ आदिवासी/जनजाति आयोग, अपाङ्गता भएका $\text{KorRn} : \text{dOL} < \text{Wpt} !$
 $\text{Qk} ! < \text{Me} \text{g} \text{H} \text{t} \text{u} ! < \text{ed} \text{g} ! \text{uzg} \text{nl} \text{6} \text{rn} \text{Q} \text{t} \text{g} \text{kv} | \text{O} ! \text{J} \text{t} \text{t} \text{g} \text{हित} !$
 $< \text{QJ} \text{g} \text{dppgy} ! \text{ex} < \text{M} \text{dppgy} ! \text{er} \text{oe} ! \text{dppgy} ! \text{vOM} \% ! \text{k7g}$
 $\text{dppgy} \text{t} \text{g} \text{q} \text{3} \text{p} ! \text{ov} \text{fv} ! < \text{egn} ! \text{fQ} ! \text{ug} \text{rn} ! \text{on} \text{gn} ! \text{kv} | < \text{ed} \text{g} !$
 $\text{lr} \text{O} ! \text{lr} \text{O} ! \text{6} ! / \text{pM} \% ! \text{k7g} \text{dppgy} \text{og} | \text{Q} \text{tt} \text{t} \text{u} ! \text{vOM} \text{O} \text{gn} \text{H} !$
 $< \text{ed} \text{g} \text{M} \text{dppgy} ! \text{het} \text{g} \text{Q} \text{q} \text{7} \sim \text{आयोग बनाई त्यसमा ४ वटा}$
 स्वतन्त्र प्रकृतिका माथि उल्लिखित आयोगहरु समितिको रुपमा
 परिणत गर्नु उपयुक्त हुन्छ । प्रतिवेदनले उल्लेख गरे $\text{t} \text{g} \text{uM}$
 $\text{dppgy} \text{t} \text{g} \text{t} \text{g} ! \text{tu} \text{p} ! \text{O} ! \text{d} \text{xt} \text{g} \text{og} | < \text{B} \text{anku} ! < \text{rem} \text{it} \text{g}$
 $\text{t} \text{g} ! \text{tu} \text{p} ! \text{O} ! \text{d} \text{xt} \text{g} \text{t} \text{g} @ \text{leg} \text{O} \text{gn} ! < \text{nt} \text{H} ! ! / \text{O} \text{gn} \text{H} !$
 $< \text{ed} \text{g} \text{M} \text{dppgy} \text{t} \text{g} < \text{fg} \text{me} \text{g} < \text{b} ! < \text{rem} \text{it} \text{g} \text{d} \text{X} \text{Jy} \text{eog} |$
 $\text{log} \text{g} \text{log} \text{vOM} \text{O} \text{gn} \text{H} ! \text{lh} \text{H} ! \text{re} \text{og} \text{gn} ! < \text{nt} \text{H} ! ! / \text{यसरी ४ वटा}$
 समितिहरु भएको एउटै राष्ट्रिय समावेशी आयोग बनाउँदा
 सहकार्य र सहमतिको वातावरण बनाउन मद्दत पुग्नुका साथै
 आयोगहरुको संख्यामा भारी कटौती हुन्छ । यसबाट समन्वयात्मक
 रुपमा काम गर्न सकिने, दोहोरोपन घटाउने र सञ्चालन खर्च
 घटाउन समेत मद्दत पुग्छ । $\text{p} < ! \text{dppgy} ! \text{dH} \text{iv} \text{p} ! < \text{rem} \text{it} \text{g}$
 $\text{d} \text{X} \text{Jy} < \text{c} \text{r} \text{pt} \text{g} \text{im} \text{p} \text{rn} \text{v} \text{og} < \text{B} \text{anku} ! \text{kv} | < \text{ed} \text{g} \text{t} \text{g} \text{KorRn}$
 $\text{ex} \text{p} \text{og} ! \text{v} \text{rn} \text{H} | \text{lh} \text{H} \text{og} \text{gn} \text{et} ! \text{प्राधान राख्नु अनिवार्य हुन्छ ।}$
 सम्बन्धित वर्ग समुदाय मध्येबाट पनि नियुक्ति गर्दा उक्त वर्ग
 समुदाय भित्रै पनि समानुपातिक समावेशीको आधारमा गरिनु पर्ने
 प्रावधान राख्नु उपयुक्त हुन्छ । !

ख) सामान्य टिप्पणी

- ⊕ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले स्वतन्त्रतापूर्वक कार्य गर्ने हो भने उसका आफ्नै अनुसन्धान अधिकृत र प्रतिरक्षा गर्ने कानून व्यवसायी पनि हुनु पर्दछ। यदि अनुसन्धान र प्रतिरक्षामा महान्यायाधिवक्ता र सो अन्तर्गतका सरकारी वकिलको संलग्नता रहनुपर्ने हो भने मुद्दा चल्ने वा नचल्ने कुराको अन्तिम निर्णय महान्यायाधिवक्ताको रायमा गर्ने पद्धतिमा जान आवश्यक देखिन्छ।
- ⊕ "नैतिक चरित्र सामाजिक प्रभावकायम भएको" को सट्टा "नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा सजाय नपाएको" राख्नु उपयुक्त हुने।
- ⊕ संवैधानिक अङ्गहरूको गठन काम कर्तव्य तथा अधिकारको बारेमा प्रतिवेदन दिने समितिको कार्यक्षेत्र रहेकोमा आयोगको कार्य प्रकृति अनुसार मानव अधिकार आयोग र प्रस्तावित अन्य संवैधानिक आयोगहरूलाई उजुरी लिने बयान बकपत्र गराउने खानतलासी गर्ने जस्ता अधिकारहरू प्रदान गर्नु आवश्यक हुन्छ वा हुदैन भन्ने सम्बन्धमा अवधारणा पत्रमा स्पष्ट व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ।
- ⊕ राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार अन्तर्गतको उपधारा (४) केही अस्पष्ट रहेको कारण अन्यौलता उत्पन्न हुन सक्दछ, तसर्थ त्यसको सट्टामा गैर-सैनिक व्यक्ति संलग्न विषय बाहेक सैनिक ऐनको क्षेत्राधिकारको विषयमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको क्षेत्राधिकार नहुने गरी प्रष्ट व्यवस्था गरिनुपर्छ।
- ⊕ निर्वाचन आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार सम्बन्धमा पृष्ठ १७ को उपधारा (२) मा रहेको व्यवस्था संविधानमा रहने प्रकृतिका नभई कानूनबाट नियमित हुने विषय भएकोले हटाउन उपयुक्त हुने देखिन्छ।

- ⊕ प्रतिवेदनको पृष्ठ १२ मा रहेको लोक सेवा आयोगको काम कर्तव्य र अधिकार सम्बन्धी उपधारा (२) मा सार्वजनिक संस्थाका कर्मचारीको पदपूर्ति पनि लोक सेवा आयोगको सिफारिसमा गर्ने गरी परिमार्जन गर्नुपर्छ ।
- ⊕ सबै आयोगमा यान्त्रिक रूपमा बराबर सदस्य संख्या नराखी आयोगको प्रकृति, कार्यबोझ र आवश्यकता अनुसार फरक फरक संख्यामा सदस्यहरू रहने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
- ⊕ प्रतिवेदनको ठाउँ ठाउँमा उल्लिखित 'राष्ट्रपति' भन्ने शब्दको सट्टा राज्यको शासकीय स्वरूप समितिको प्रतिवेदन प्राप्त नभएको हालको अवस्थामा लैगिक मैत्री राष्ट्रप्रमुख शब्द राख्न उपयुक्त हुन्छ ।

६.४ संविधानसभा
व्यवस्थापिकीय अङ्गको स्वरूप निर्धारण समितिको

अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा अध्ययनबाट देखिएका सवालहरू

१. प्रतिवेदनका विशेषताहरू

- ⊕ प्रतिवेदन मूलतः आफ्नो कार्यक्षेत्रमा केन्द्रित रहेको छ ।
- ⊕ अनुसन्धान पद्धतीको प्रयोग गर्दै अध्ययन गरिएको र प्रतिवेदन पनि सोही रूपमा तयार पारिएकोले प्रतिवेदन अध्ययन गर्न र बुझ्न सजिलो छ ।
- ⊕ विषयवस्तुको सैद्धान्तिक आधार, विधिशास्त्रीय सिद्धान्तहरूको राम्रो विश्लेषण गरिएकोले विषयवस्तुको सबैलाई राम्रो जानकारी दिन सक्षम हुने अवस्था रहेको छ ।
- ⊕ आफ्नो कार्यक्षेत्र भन्दा बाहिर राज्यको शासकीय स्वरूप निर्धारण समिति र राज्यको पुनरसंरचना र राज्य शक्तिको बाँडफाँड समितिसग अन्तर सम्बन्धित विषय प्रसङ्गवस आएको स्थानमा यस समितिले स्पष्ट लिखित ध्यानाकर्षण गरेर अन्य समितिको कार्यक्षेत्रको सम्मान गरेको प्रशंसनीय छ ।
- ⊕ व्यवस्थापिकाको स्वरूप मूलतः संसदीय प्रणालीमा आधारित भएर तयार पारिएको देखिन्छ ।
- ⊕ संघीय व्यवस्थापिका र प्रादेशिक व्यवस्थापिकाको ढाँचा, व्यवस्थापन कार्यविधि, आर्थिक कार्य प्रणालीको सम्बन्धमा स्पष्ट व्यवस्था गरिएको पाइन्छ ।

- ⊕ केन्द्रमा दुई सदनमा एक र प्रदेशमा एक सदनमा एक व्यवस्थापिकाको प्रावधान तथा संघीय प्रतिनिधि सभा सदस्य संख्या १५१, संघीय राष्ट्रिय सभा सदस्य संख्या ५१ र प्रदेश सभा सदस्य संख्या बढीमा ३५ जना हुने व्यवस्थाले सदनको चुस्तता र आर्थिक मितव्ययीतामा जोड दिइएको पाइन्छ ।
- ⊕ मुख्य रूपमा प्रतिवेदनले व्यवस्थापिका सम्बन्धमा नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ मा गरिएका प्रावधानहरूलाई निरन्तरता दिएको पाइन्छ ।
- ⊕ जनताबाट प्राप्त सुझावहरूको संक्षिप्त रूपमा प्रतिवेदनमा समावेश गरी जनताको चासो र योगदानको कदर गरिएको छ ।
- ⊕ प्रतिवेदनले फरक मतलाई पूर्ण रूपमा समेटेर तिनको यथोचित सम्मान गरेको छ ।
- ⊕ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले अङ्कित गरेको मिश्रित निर्वाचन प्रणालीको सफलताबाट प्रभावित भई सोही निर्वाचन प्रणालीलाई स्वीकार गरिएकोबाट समावेशी प्रतिनिधित्वलाई आत्मसात गरिएको प्रशंसनीय छ ।
- ⊕ संघीय र प्रादेशिक तह गरी दुई तहको व्यवस्थापिकाको प्रावधान गरिएकोबाट विश्वमा प्रायः प्रचलित रहेको दुई तहको सरकारको अवधारणालाई स्वीकार गरिनु सार्थक संघीयतामा जोड दिइएको पाइन्छ ।
- ⊕ धारा ११ मा प्रतिनिधिसभाको विघटन र धारा ५० मा प्रदेश सभाको विघटनको व्यवस्थामा वैकल्पिक सरकार गठन हुने संभावना नरहेमा विघटन हुन सक्ने प्रावधान व्यवस्थापिकाको स्थायित्वमा जोड दिइएको देखिन्छ ।

२. समितिको कार्यक्षेत्र

संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम ६६(४) मा व्यवस्थापिकीय अङ्कको स्वरूप निर्धारण समितिको कार्यक्षेत्र निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ:-

- ⊕ विभिन्न संघीय इकाईमा व्यवस्थापिकाको स्वरूप र गठन विधि,
- ⊕ विभिन्न तहमा संघीय इकाईका व्यवस्थापिकाहरु बीचको अन्तरसम्बन्ध,
- ⊕ व्यवस्थापन कार्यविधि,
- ⊕ आर्थिक व्यवस्थापन विधि,
- ⊕ समितिको कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित अन्य आवश्यक कुराहरु ।

३. समितिका कार्यक्षेत्र बाहिरका विषयहरु !

- ⊕ यस समितिको प्रतिवेदनमा विभिन्न तहका विधायिकी अङ्गको निर्वाचन प्रणाली बारे समेत उल्लेख भएको देखिन्छ । संविधानसभा नियमावली, २०६५ हेर्दा निर्वाचन प्रणाली सम्बन्धी समग्र विषय राज्यको शासकीय स्वरूप निर्धारण समितिको कार्यक्षेत्रमा परेको देखिएको छ ।
- ⊕ प्रतिवेदनमा स्थानीय स्वायत्त इकाईको व्यवस्था समेत गरिएको छ । यो इकाई विधायिकी अङ्ग हो वा कार्यकारी अङ्ग हो भन्ने स्पष्टता छैन । तर गठन, काम कर्तव्य र अधिकार केही निर्धारण नगरिएको र विधायिकी अधिकारको व्यवस्था पनि नभएकोले यो कार्यकारी निकाय नै भएको सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । स्थानीय तहको कार्यकारी निकायको स्वरूप निर्धारण गर्ने विषय पनि राज्यको शासकीय स्वरूप निर्धारण समितिको कार्यक्षेत्रमा परेको देखिएको छ ।

४. प्रतिवेदनका कमि-कमजोरी पक्षहरु

- ⊕ समितिको कार्यक्षेत्रमा विभिन्न तहमा संघीय इकाईका व्यवस्थापिकाहरु बीचको अन्तरसम्बन्धको व्यवस्था गरे तापनि सो सम्बन्धमा समितिले अध्ययन गरेको पनि देखिदैन र सोको संयन्त्र सम्बन्धी कुनै प्रावधान प्रतिवेदनमा राखेको देखिदैन ।

- ⊕ संघीय व्यवस्थापिका र प्रदेश व्यवस्थापिका बीच अन्तर सम्बन्धको सम्बन्धमा अध्ययन नगरिएको र सोको संयन्त्र सम्बन्धी प्रावधान राखिएको देखिदैन ।
- ⊕ धारा २ सँग सम्बन्धित कानून बनाउन सक्ने संघीय सूची, प्रदेश सूची र साझा सूची सम्बन्धी विषय राज्यको पुनर्संरचना तथा राज्य शक्तिको बाँडफाँड समितिको कार्य क्षेत्र भित्र परेको हुनाले अनुसूची खाली रहनु स्वाभाविक भए तापनि कतिपय विषय यस समितिसँग सम्बन्धित रहेका विषय (उदाहरणको लागि धारा ४४(२) को प्रदेश सभाको समानुपातिक निर्वाचन तथा धारा ६३ को प्रदेश सभाको सभामुख, उपसभामुख समितिका सभापतिहरू तथा सदस्यहरूको पारिश्रमिक र सुविधा सम्बन्धी कानून) सम्बन्धमा पनि स्पष्ट व्यवस्था गर्न सकेको देखिदैन ।
- ⊕ धारा ३४ मा सञ्चित कोषमाथि व्ययभार हुने विषय उल्लेख गर्दा अन्तरिम संविधानले संवैधानिक आयोगको रूपमा स्थापित गरेको मानवअधिकार आयोगका अध्यक्ष र सदस्यहरूलाई समेट्न नसक्नु प्रतिवेदनको अर्को कमजोरी हो ।
- ⊕ प्रतिवेदनको मस्यौदामा दुई सदनात्मक व्यवस्थापिकाको व्यवस्था भएको छ । संघीय प्रणालीमा माथिल्लो सदनलाई परिपक्व राजनीतिज्ञ र प्रदेशहरूको सदनको रूपमा लिइने हुँदा अधिकार र भूमिकामा दुवै सदन समान हैसियतमा रहनु पर्ने आवश्यकतालाई प्रतिवेदनले आत्मसात गर्न सकेको पाइदैन । प्रतिनिधि सभाको तुलनामा राष्ट्रिय सभालाई धेरै कमजोर तुल्याइएको छ । धारा २७ हेर्दा यो तथ्य प्रष्ट हुन्छ ।
- ⊕ प्रदेश सभामा पनि प्रादेशिक प्रहरी तथा सुरक्षासँग सम्बन्धी विधेयक पेश गर्नुपरेमा सरकारी विधेयकको रूपमा पेश गर्नुपर्ने विषय स्पष्ट भएको छैन । राष्ट्रपतिको जिम्मेवारी लिने अवस्थामा बाहेक उपराष्ट्रपतिको खासै कुनै काम नहुने हुँदा अन्य मुलुकहरूमा जस्तै हाम्रोमा पनि संघीय उपनेता सदनको अध्यक्ष पदमा उपराष्ट्रपतिलाई पदेन जिम्मेवारी तोकिनुपर्ने उक्त कुरा छुटेको छ ।

५. प्रतिवेदन माथि टिप्पणी र सुझाव

क) विशेष टिप्पणी

⊕ छुट्टै धारामा देहाय वमोजिमको व्यवस्थापिका अन्तरसम्बन्ध समिति रहनु पर्ने र समय-समयमा बैठक हुनु पर्ने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ । उपराष्ट्रपति राष्ट्रिय सभाको अध्यक्ष हुने भए समितिको अध्यक्षता निजवाट हुने व्यवस्था गर्नु राम्रो हुन्छ ।

- अध्यक्ष	राष्ट्रियसभा
- सभामुख	प्रतिनिधिसभा
- उपाध्यक्ष	राष्ट्रियसभा
- उपसभामुख	प्रतिनिधिसभा
- सभामुखहरु	प्रदेशसभाहरु
- उपसभामुखहरु	प्रदेशसभाहरु
- प्रमुख विपक्षी दलका नेता	राष्ट्रियसभा/प्रतिनिधिसभा/ प्रदेश सभाहरु

⊕ छुट्टै धारामा देहाय वमोजिमको प्रदेश सभा अन्तरसम्बन्ध समिति रहने र समय समयमा बैठक हुनु पर्ने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुनेछ । समितिको अध्यक्षता सभामुखहरु मध्ये पालैपालो गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्न मनासिव हुने देखिन्छ ।!!

- सभामुखहरु	प्रदेशसभा
- उपसभामुखहरु	प्रदेशसभा
- प्रमुख विपक्षी दलका नेताहरु	प्रदेशसभा

⊕ धारा १० को राष्ट्रिय सभाको अध्यक्षमा उपराष्ट्रपतिलाई पदेन राख्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ । उपराष्ट्रपतिको अन्य नियमित भूमिका नहुने भएकोले माथिल्लो सदनको गरिमा र उपराष्ट्रपतिको सक्रियताको लागि समेत यो व्यवस्था राम्रो

हुन्छ। उदाहरणको रूपमा भारत, अमेरिका लगायत केही मुलुकको प्रचलन पनि यस्तै रहेको पाइन्छ।

- ⊕ धारा २६(४) र धारा ६४(४) को अर्थ विधेयक सम्बन्धी प्रावधानमा २६(५) र ६४ (५) थप गरी देहाय बमोजिमको व्यवस्था गरिनु पर्ने।

“कनै विधेयकमा भएको जरिवाना, अनुमतीपत्र वा सेवा वापतको भुक्तानी जस्ता कुरा उल्लेख भएको कारणले मात्र सो विधेयक अर्थ विधेयक मानिने छैन।”

औचित्य: नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयकको रूपमा तत्कालीन राजा स्व. श्री ५ वीरेन्द्र समक्ष पेश हुदा विवाद उठेको थियो। भारतको संविधानमा पनि यस्तो प्रावधान भएको पाइन्छ। यो व्यवस्था नगरेमा जरिवाना शुल्क जस्ता प्रावधानको कारणले मात्र सामान्य विधेयक पनि अर्थ विधेयक हुन जान्छ।

- ⊕ धारा ३०(१) र धारा ६८(१) को अध्यादेश जारी गर्ने सम्बन्धी प्रावधानमा सरकारको सिफारिशमा अध्यादेश जारी गर्ने प्रावधान राख्न आवश्यक छ। राष्ट्रपतीय शासन प्रणाली स्वीकार भएमा उक्त व्यवस्था आवश्यक नहुने तर प्रस्तुत प्रतिवेदन संसदीय शासन प्रणालीमा आधारित भएको हुनाले सो प्रावधान राख्न उपयुक्त हुनेछ।

- ⊕ धारा ६ र धारा ४६ को सदस्यको लागि अयोग्यता सम्बन्धी निर्णय सम्बन्धी प्रावधानमा संघीय व्यवस्थापिका सदस्यको हकमा नेपालको प्रधान न्यायाधीश वा निजले तोकेको सर्वोच्च अदालतको अन्य न्यायाधीशलाई र प्रदेश सभा सदस्यको हकमा उच्च अदालत वा निजले तोकेको अन्य न्यायाधीशलाई निर्णय गर्ने अधिकार प्रदान गरिएको देखिन्छ। यही व्यवस्था राख्दा पनि धारा ४६ मा “उच्च अदालत” पछि “को प्रमुख न्यायाधीश” भन्ने शब्द राख्नु पर्ने। प्रमुख न्यायाधीश भन्ने शब्द छुट्टिन गएको देखिन्छ। साथै निर्णयको समय सीमा पनि तोकिनु पर्ने अन्यथा समयमा निर्णय हुन नसकेको उदाहरण नेपालमा नै छ।

- ⊕ उक्त प्रावधानको सट्टा समय सीमा सहित संघीय व्यवस्थापिका सदस्यको हकमा संघीय सर्वोच्च अदालत र प्रदेश सभा सदस्यको हकमा उच्च अदालतलाई सो सम्बन्धमा निर्णय गर्ने अधिकार प्रदान गर्नु उपयुक्त हुन्छ । त्यस्तो निर्णय व्यक्तिले गर्नु भन्दा इजलासबाट हुनु राम्रो हुन्छ
- ⊕ धारा ८ को संघीय व्यवस्थापिका सदस्य र धारा ४८ को प्रदेश सभा सदस्यको शपथ सम्बन्धी व्यवस्थामा सदस्यले आफूले चाहेको मातृभाषामा अनुवाद गरी शपथ लिन पाइने प्रावधान राखिनु पर्ने मनासिव हुन्छ । नेपाल बहुभाषिक मुलुक भएकोले भाषिक अधिकार प्रति सचेत रहनु आवश्यक हुन्छ । यो विषय संविधानसभाको हकमा कार्यान्वयन गरिसकिएको कुरा पनि हो ।

ख) सामान्य टिप्पणी

- ⊕ धारा ११(३) र धारा ५०(११) वमोजिम एक चौथाई सदस्यहरूले समावेदन गरेमा कति दिन भित्र अधिवेशन वा बैठक बोलाउने भन्ने कुरा स्पष्ट खुलाइएको छैन । अधिकतम समय सीमा तोकिनु उपयुक्त हुन्छ । जसले राष्ट्रपति र प्रदेश प्रमुख निश्चित समय सीमा भित्र अधिवेशन वा बैठक बोलाउन बाध्य हुन्छ ।
- ⊕ धारा ३४(४) मा रहेको “महालेखापरीक्षकको सट्टा “लेखापरीक्षण आयोग” भन्ने शब्द राख्नु पर्ने किनभने संवैधानिक निकायको संरचना निर्धारण समितिले हालको महालेखापरीक्षकको सट्टा लेखापरीक्षण आयोगको व्यवस्था सर्वसम्मतिबाट गरेको र त्यसमा कुनै पनि विवाद देखिएको छैन ।
- ⊕ धारा २१ र ५९ मा कार्यसञ्चालन विधि अन्तर्गत सम्बन्धित सभाले समिति गठन लगायतका कुरा नियमावलीबाट व्यवस्था गर्न सक्ने भनी उल्लेख भई सकेपछि धारा २२ र ६० मा पुन समितिको व्यवस्था दोहोर्याएर राख्न जरुरी पर्ने देखिदैन ।
- ⊕ धारा ६१ को विशेष समिति गठन सम्बन्धी विषय संविधानमा राख्न जरुरी छैन । यो सम्बन्धित सभाको नियमावलीमा रहने विषय हो ।

- ⊕ मस्यौदाको ठाउँठाउँमा कानूनद्वारा निर्धारण गरिए बमोजिम हुने भनिएको छ तर त्यस्तो कानून संघीय कानून हो वा प्रादेशिक कानून के हो स्पष्ट गरिनु पर्दछ ।
- ⊕ प्रदेश सभा एक सदानात्मक हुने व्यवस्था भएकोले प्रदेश सभाको सचिवालय प्रमुख सचिव हुने व्यवस्था पर्याप्त हुन्छ । सचिव विनाको महासचिव पदीय दृष्टिकोणले पनि मिल्ने देखिदैन ।
- ⊕ संघीय व्यवस्थापिकाका दुबै सदन र प्रदेश सभाले आफ्नो नियमावली आफै बनाउन सक्षम छन् । राष्ट्रप्रमुख बाट प्रमाणीकरण गर्नु पर्नाको औचित्य देखिदैन । त्यसो गर्नु सदनको विशेषाधिकार विपरित पनि हुन्छ ।
- ⊕ धारा ११ मा प्रतिनिधिसभाको विघटन र धारा ५० मा प्रदेश सभाको विघटन

६.५ संविधानसभा
सांस्कृतिक र सामाजिक ऐक्यबद्धताको
आधार निर्धारण समितिको

अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा अध्ययनबाट देखिएका सवालहरू

१. प्रतिवेदनका विशेषताहरू

- ⊕ विषयवस्तुको सैद्धान्तिक आधार, विधिशास्त्रीय सिद्धान्तहरूको राम्रो विश्लेषण गरिएकाले विषयवस्तुको सबैलाई राम्रो जानकारी दिन सक्षम हुने अवस्था रहेको छ ।
- ⊕ अनुसन्धान पद्धति प्रयोग गर्दै अध्ययन गरिएको र प्रतिवेदन पनि सही रूपमा तयार पारिएकोले प्रतिवेदन अध्ययन गर्न र बुझ्न सजिलो छ ।
- ⊕ विश्वका अन्य मुलुकका संविधानहरूमा भएका विषयसँग सम्बन्धित संवैधानिक व्यवस्था एवं अभ्यासको अध्ययन गरिएबाट अन्य देशको अनुभवलाई समेत ध्यानमा राखिएकोछ ।
- ⊕ प्रतिवेदन मूलतः आफ्नो कार्यक्षेत्रमा केन्द्रित रहेको छ ।
- ⊕ समितिले भाषा सम्बन्धी तथा सांस्कृतिक र ऐक्यबद्धता सम्बन्धी छुट्टाछुट्टै उपसमितिहरू गठन गरी अध्ययन प्रतिवेदन तयार गरेकोछ ।
- ⊕ नेपाल सरकारको वैधानिक कानून २००४ देखि नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ सम्मको ६ वटै संविधानमा समितिको कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धी विषयमा अध्ययन गरिनुका साथै सरकारको ने.क.पा. माओवादीसग भएको सम्झौताको समेत अध्ययन गरिएको हुनाले नेपालको मौलिक विकास परिवेशमा महत्व प्रदान गरेको छ ।

- ⊕ विज्ञहरुसँगको अन्तरक्रियाबाट राय सुझाव प्राप्त गर्नुका साथै विभिन्न संघसंस्था एवं व्यक्तिहरुले दिएको सुझावको अध्ययन गरिएकोछ । तिनको सुझावलाई संक्षिप्त विवरण प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको हुनाले सुझाव प्रदान गर्नेलाई महत्व दिइएको स्वतः स्पष्ट हुन्छ ।
- ⊕ सामाजिक र सांस्कृतिक ऐक्यबद्धताको सम्बन्धमा संविधानको प्रस्तावनामा नै उल्लेख गर्नुपर्ने समितिको सुझावले नेपालको लागि यो विषय कति महत्वपूर्ण र संवेदनशील छ भन्ने कुरालाई इङ्गित गरेको छ ।
- ⊕ शिक्षा सम्बन्धी हक, संस्कृति तथा भाषा सम्बन्धी हक, आदिवासी/जनजातिको हक, छुवाछुत तथा जातीय भेदभाव विरुद्धको हक, सामाजिक न्यायको हक, सामाजिक सुरक्षाको हक गरी सामाजिक सांस्कृतिक सम्बन्धमा ६ वटा मौलिक हकको व्यवस्था गर्ने सुझाव आफैमा प्रशंसनीय छ ।
- ⊕ राज्यको दायित्व, निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरुमा समितिसँग सम्बन्धित विषयमा राखिनु पर्ने व्यवस्थाको किटानी सहितको सुझावलाई सान्दर्भिक र समसामयिक मान्नु पर्दछ ।
- ⊕ केन्द्रीय सरकारको सरकारी कामकाजको भाषा हाललाई एक भाषा (नेपाली भाषा) हुने भने पनि भविष्यमा भाषा आयोगको सिफारिसमा केन्द्रिय विधायिकाले पारित गरेमा अन्य भाषा पनि सरकारी कामकाजको भाषा हुन सक्ने प्रावधानले बहुभाषिक नीतिलाई स्वीकार गरेकोछ ।
- ⊕ भाषा निर्धारणका आधारहरु, औचित्य र कारण, मातृभाषाको परिचय तिनको विद्यमान अवस्था, चुनौतिहरु तथा सुझावहरु प्रतिवेदनमा समेट्नुका साथै लोपोन्मुख भाषाहरुको संरक्षण र विकासको सम्बन्धमा समेत प्रतिवेदन यथेष्ट रुपमा चर्चा गरिनु प्रशंसनीय छ ।
- ⊕ केन्द्रीय सरकारको सरकारी कामकाजको भाषा बहुभाषिक हुन सक्ने प्रावधान भए तापनि हाललाई एक भाषिक (नेपाली भाषा) हुने भएकोछ तर प्रदेश/प्रान्त/राज्यको सरकारी कामकाजको भाषा बहुभाषिक हुनेमा सुनिश्चितता प्रदान गरेको छ ।

- ⊕ प्रतिवेदनमा देवनागरी लिपिका खस भाषा र हिन्दी भाषा केन्द्रीय सरकारको सरकारी कामकाजको भाषाको मान्यता पाउनुपर्ने फरक मतलाई प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएबाट सबै सदस्यको मतको सम्मान भएको पाइन्छ ।

२. समितिको कार्यक्षेत्र

संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम ६६(९) बमोजिम यस समितिलाई तोकिएको विषयमा अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार पार्नको लागि सांस्कृतिक र सामाजिक ऐक्यबद्धताको आधार निर्धारण समितिको कार्यक्षेत्र निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छः-

- ⊕ विभिन्न तहका संघीय इकाईहरूमा सरकारी कामकाजको भाषा,
- ⊕ अन्य राष्ट्र भाषा र संस्कृतिको संरक्षण,
- ⊕ भाषा सम्बन्धी अन्य विषय,
- ⊕ सामाजिक ऐक्यबद्धताको आधार निर्धारण,
- ⊕ समितिको कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित अन्य आवश्यक कुराहरु ।

३. समितिका कार्यक्षेत्र बाहिरका विषयहरु

- ⊕ यस समितिको प्रतिवेदनले समेटेका कतिपय विषयहरु अन्य समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषय भए तापनि यस समितिसँग प्रत्यक्ष सरोकार रहेको देखिन्छ । तसर्थ यी कुराहरु समितिको प्रतिवेदनमा उल्लेख हुनु स्वाभाविकै हो । ती सुभावहरु सम्बन्धित समितिको लागि मार्गदर्शन रुपमा रहने छन् । संविधानसभा नियमावली, २०६५ अनुसार प्रतिवेदनमा समेटिएका देहायका विषयहरु निम्नलिखित समितिको कार्यक्षेत्र भित्र परेको देखिएको छः-

संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने विषय

- ⊕ धारा १, प्रस्तावना

मौलिक हक र निर्देशक सिद्धान्त समितिको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने विषयहरु

- ⊕ धारा २, शिक्षा सम्बन्धी हक
- ⊕ धारा ४, आदिवासी/जनजातीको हक
- ⊕ धारा ५, छुवाछुत तथा जातीय भेदभाव विरुद्धको हक
- ⊕ धारा ६, सामाजिक न्यायको हक
- ⊕ धारा ७, सामाजिक सुरक्षाको हक
- ⊕ धारा ८, राज्यको दायित्व
- ⊕ धारा ९, राज्यका निर्देशक सिद्धान्तहरु
- ⊕ धारा १०, राज्यका नीतिहरु

संवैधानिक निकायको संरचना निर्धारण समितिको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने विषयहरु

- ⊕ धारा १२, दलित आयोगको स्थापना,
- ⊕ धारा १६, भाषा आयोग सम्बन्धी व्यवस्था

४. प्रतिवेदनका कमि कमजोरी पक्षहरु

- ⊕ नेपाल जस्तो समाजमा धर्मको विशेष प्रभाव रहेको र वैयक्तिक जीवनमा यसको अन्योन्याश्रित सम्बन्ध पनि रहेकोले यसलाई ठीक ढंगले संबोधन गर्न सक्दा सामाजिक सांस्कृतिक एक्यबद्धतामा निकै ठूलो भूमिका निर्वाह गर्नसक्दछ । यसलाई संवेदनशील रूपमा हेर्न नसकेमा सामाजिक विश्रुङ्खलताको कारक बन्ने खतरा पनि उत्तिकै रहन्छ । प्रतिवेदनको पृष्ठ ७१ मा दोश्रो प्रकरणमा धर्म सम्बन्धी सामान्य चर्चा गरिए पनि धर्मको विषयमा समितिबाट पर्याप्त अध्ययन गरिएको पाइदैन । राज्य धर्मको मामिलामा तटस्थ रहनु पर्ने र धर्मको आधारमा कुनै भेदभाव नगर्ने नीति अत्यावश्यक छ, यसको अर्थ निजी जीवनमा जनस्तरबाट गरिने धर्म प्रचलन र अभ्यासलाई राज्यले सम्मान पनि गर्नु आवश्यक छ । धार्मिक र पर्यटक महत्वका स्थानको संरक्षण, सम्बर्द्धन, गुठी पद्धतिको व्यवस्थापनले हाम्रो अर्थ राजनीतिमा

ठूलो महत्व राख्दछ, यसर्थ धर्मलाई नेपाली समाजको सामाजिक सांस्कृतिक ऐक्यबद्धताको कडीको रूपमा विशेष महत्व दिनुपर्दछ ।

५. प्रतिवेदन माथि टिप्पणी र सुझाव

(क) विशेष टिप्पणी

- ⊕ राज्यले सबै धर्मावलम्बी वा धार्मिक समुदायहरूको धार्मिक स्वतन्त्रताको सम्मान गर्नुपर्छ र कुनै धर्म विशेषका लागि मात्र विशेष संरक्षण वा लगानी गर्नु हुँदैन । धर्मका आडमा नेपाली समाजमा कतिपय अवैज्ञानिक वा कोरा मान्यताहरू वा कुरीतिहरूको जन्म भएको हुँदा तिनको अन्त्यको लागि भने राज्यले आवश्यक पहल गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ । तसर्थ, त्यस्ता मान्यता वा कुरीतिको अन्त्य गर्दै विभिन्न धर्ममा रहेका साझा मूल्य र मान्यताहरूको पहिचान, नेपाली समाजमा रही आएको धार्मिक सहिष्णुता तथा आपसी सद्भावको प्रोत्साहन र धार्मिक स्वतन्त्रताको जगमा व्यापक राष्ट्रिय र सामाजिक ऐक्यबद्धताको प्रवर्द्धन र सम्बर्द्धन गरिने विषय राज्य नीतिहरूमा राखिनु पर्दछ ।
- ⊕ धारा १०(३) मा “..... साथै महिला र दलितको लागि विशेषाधिकारको नीति अख्तियार गर्दै एउटा महिला आयोगको गठन गर्ने” भन्ने वाक्यले महिला र दलितको लागि एउटै महिला आयोग गठन गर्ने भाषाको प्रयोग उपयुक्त नहुने हुँदा सो भाषा मिलाउनु पर्ने देखिन्छ । तर दलित आयोग र महिला आयोगको सम्बन्धमा संवैधानिक निकायको संरचना निर्धारण समितिले व्यवस्था गर्ने भएकोले यो प्रतिवेदनबाट उक्त धारा १०(३) हटाउनु उपयुक्त हुन्छ ।
- ⊕ संविधान जारी हुँदा संघीय संरचना भइसकेको हुने हुँदा धारा ११ को सामाजिक ऐक्यबद्धताको प्रवर्द्धन गर्ने शीर्षक अन्तर्गत संघीय संरचनाको निर्माण गर्दा सांस्कृतिक तथा सामाजिक ऐक्यबद्धताको प्रवर्द्धन गर्ने कुरामा जोड दिइनेछ भन्ने व्यवस्था संविधानमा नै राख्नुपर्ने आवश्यक नै देखिँदैन ।

- ⊕ संवैधानिक निकायको संरचना निर्धारण समितिको प्रतिवेदनमा दलित आयोगको स्थापना सम्बन्धी व्यवस्था भएकोले धारा १२ मा भएको दलित आयोगको स्थापना सम्बन्धी व्यवस्था पनि यो प्रतिवेदनमा रहन आवश्यक हुँदैन ।

(ख) सामान्य टिप्पणी

- ⊕ धारा १३(४) मा “दृष्टिविहीन तथा आवाज विहीनहरूको लागि ब्रेल लिपी तथा सांकेतिक भाषाको प्रयोग गर्न पाउने अधिकार हुनेछ” भन्ने व्यवस्था भाषा सम्बन्धी कुरा नभई त्यस्ता व्यक्तिले शिक्षा प्राप्त गर्ने र सो को उपयोग गर्ने विधि भएकोले मौलिक हक र अन्य कानूनमा रहनु पर्दछ ।
- ⊕ धारा १७ को “अदालती काम कारवाही तथा आधिकारिक लिखतको भाषा” भन्ने शीर्षकमा “आधिकारिक” शब्द पछि सरकारी शब्द थप्नु उचित देखिन्छ ।
- ⊕ प्रान्तमा रहने अदालतमा प्रान्तीय सरकारको सरकारी कामकाजको भाषाले मान्यता नपाउने व्यवस्था मनासिब नहुने । तसर्थ प्रान्तीय सरकारको सरकारी कामकाजको एउटा भाषालाई अदालती काम कारवाहीमा मान्यता दिइनु पर्दछ ।
- ⊕ धारा ३ को संस्कृति तथा भाषा सम्बन्धी हकको उपदफा (१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लेखित ‘तर संस्कृतिको आडमा निर्मित कुरीति, कुसंस्कार र कुप्रथा वा मान्यताको प्रयोगमा रोक लगाउने गरी कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन ।’ भन्ने वाक्यको सट्टा ‘तर यस उपधारामा लेखिएको कुनै कुराले संस्कृतिको आडमा निर्मित कुरीति, कुसंस्कार र कुप्रथाको प्रयोगमा रोक लगाउने गरी कानून बनाउन बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन ।’ भन्ने वाक्य राख्ने । किनकी अधिकारमा आंशिक प्रतिबन्ध लगाउने कुरा विशेष व्यवस्था नभई अपवाद सम्म हो ।

६.६ संविधानसभा
न्याय प्रणाली सम्बन्धी समितिको

अवधारणापत्र सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा अध्ययनबाट देखिएका सवालहरू

१. प्रतिवेदनका विशेषताहरू

- ⊕ प्रतिवेदनको अवधारणा पत्र खण्डमा स्वतन्त्र न्यायपालिकाको सैद्धान्तिक आधार तथा अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डको विश्लेषण र विवेचना गरिएको देखिन्छ ।
- ⊕ नेपालको लागि उपयुक्त न्यायपालिकाको संरचना तयार होस् भन्ने मनसाय समितिले राखेको र दक्षिण एसियाको क्षेत्रीय र हाम्रो आन्तरिक परिवेशलाई मध्यनजर गरेर एकल शृङ्खलायुक्त ३ तहको एकिकृत न्यायपालिकाको व्यवस्था गर्ने निर्णय उपयुक्त छ ।
- ⊕ न्यायिक स्वतन्त्रताको साथमा न्यायिक उत्तरदायित्व र न्यायिक निष्पक्षताको आवश्यकताको बारेमा चर्चा भएको छ ।
- ⊕ न्यायमा सहज पहुँच पुऱ्याउन र सानातिना मुद्दा हेर्नको लागि स्थानीय अदालत भन्दा तल प्रादेशिक कानूनमा व्यवस्था गरी आवश्यकता अनुसार लोक अदालत, जन अदालत वा मेलमिलाप केन्द्र वा गाउँ वा नगरस्तरीय स्थानीय अदालतको व्यवस्था गर्न सकिने संवैधानिक मान्यता समसामयिक रहेको छ ।
- ⊕ सर्वोच्च अदालत मातहतमा रहने उच्च अदालतहरूलाई सबै प्रकारका रिटहरू हेर्ने क्षेत्राधिकार दिएको हुँदा सर्वोच्च अदालतको कार्यबोझ कम गर्न तथा काठमाण्डौं केन्द्रित न्यायिक पद्धतिको अन्त गर्न ठूलो योगदान पुग्ने विश्वास गर्न सकिन्छ ।

- ⊕ न्यायपालिका प्रति महिला, आदिवासी जनजाती, मधेशी दलित मुस्लिम लगायत सबै अल्पसंख्यक सीमान्तकृत समुदाय र पिछडिएको क्षेत्रको समेत स्वामित्व सुदृढ हुन सकोस भन्ने विषयमा समिति सजग रहेको पाइन्छ ।
- ⊕ उपलब्ध भए सम्मका न्याय र कानूनका क्षेत्रका संघ संस्था तथा विशेषज्ञहरुलाई समितिमा आमन्त्रण गरि विचार लिइएको र अवधारणा तयार गर्न उक्त विचारलाई नै प्रमुख आधार बनाएको देखिन्छ ।
- ⊕ सरकारको मुख्य कानूनी सल्लाहकारको रूपमा रहने महान्यायाधिवक्ताको संघीय पद्धतिमा हुन सक्ने कार्यबोझ र कार्य विस्तारलाई मध्यनजर गरी अभियोजनको कार्यमा केन्द्रित रहेर काम गर्ने महाअभियोजनकर्ताको अलग्गै व्यवस्थाको प्रस्ताव गर्नु यो समितिको प्रतिवेदनको अर्को विशेषता हो ।
- ⊕ प्रादेशिक र स्थानीय तहका अदालत सम्बन्धी व्यवस्था गर्ने कानून प्रादेशिक विधायिकाबाट बन्न सक्ने र महान्यायाधिवक्ता र महाअभियोजनकर्ताको व्यवस्था प्रत्येक प्रादेशिक तहमा पनि रहने व्यवस्थाले संघीय इकाइको जिम्मेवारीमा वृद्धि हुने देखिन्छ ।
- ⊕ अन्य मुलुकको संविधानमा रहेको न्यायपालिका र महान्यायाधिवक्ता सम्बन्धी व्यवस्थाको तुलनात्मक अध्ययन गरेर त्यसको संक्षिप्त विवरण प्रतिवेदनमा समेटिएको छ ।
- ⊕ जनताले विभिन्न माध्यमबाट दिएका सुझावहरुको संक्षेपीकरण गरेर अनुसूचीमा राखिएको छ ।
- ⊕ अनुसन्धान पद्धतिको प्रयोग गर्दै अध्ययन गरिएको र प्रतिवेदन पनि सोही रूपमा तयार पारिएकोले प्रतिवेदन अध्ययन गर्न र बुझ्न सजिलो छ ।

२. समितिको कार्यक्षेत्र

संविधानसभा नियमावली, २०६५ को नियम ६६(६) अनुसार संविधानसभामा रहने विभिन्न विषयहरुमा आफूलाई तोकिएको विषयमा अवधारणापत्र

सहितको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार पार्नको लागि न्यायप्रणाली सम्बन्धी समितिको कार्यक्षेत्र निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छः-

- ⊕ न्यायिक संरचनाको ढाँचा,
- ⊕ न्यायपालिकाको तह, स्वरूप र अधिकारक्षेत्र,
- ⊕ न्यायाधीशहरूको नियुक्ति, बर्खासी, सेवाका अन्य शर्त, काम, कर्तव्य तथा अधिकार र अन्य कुराहरू,
- ⊕ महान्यायाधिवक्ताको संवैधानिक स्थिति, काम, कर्तव्य र अधिकार,
- ⊕ समितिको कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित अन्य आवश्यक कुराहरू ।

३. समितिको कार्यक्षेत्र बाहिरका विषयहरू

- ⊕ समितिको प्रतिवेदनले समेटेका कतिपय विषयहरू अन्य समितिको कार्यक्षेत्र भित्रका विषय भए तापनि न्यायपालिकासँग प्रत्यक्ष सरोकार रहेको देखिन्छ । तसर्थ यी कुराहरू समितिको प्रतिवेदनमा उल्लेख हुनु स्वाभाविकै कुरा हो । ती सुझावहरू संवैधानिक समितिको लागि मार्गदर्शनको रूपमा रहनेछन् । संविधानसभा नियमावली, २०६५ अनुसार सरसर्ति हेर्दा प्रारम्भिक मस्यौदाको धारा ३२ मा प्रस्तावित संक्रमणकालीन व्यवस्था संवैधानिक समिति र प्रारम्भिक मस्यौदाको धारा १० मा संघ र राज्य बीचको विवाद, राज्य राज्य बीचको विवाद हेर्ने संयन्त्र निर्धारण गर्ने विषय राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समितिको कार्यक्षेत्र भित्र परेको देखिएको छ ।

४. प्रतिवेदनका कमि-कमजोरी पक्षहरू

- ⊕ न्यायप्रणाली र न्यायपालिकाको स्वरूप तथा संरचना कुन शासन पद्धति र संवैधानिक मान्यतामा आधारित हो भन्ने स्पष्ट हुनु पर्दछ । अवधारणापत्र लिखित संविधानको सर्वोच्चताको मान्यतामा आधारित रहेको तर प्रारम्भिक मस्यौदा संसदीय सर्वोच्चताको मान्यतासँग नजिक रहेको पाइन्छ । मस्यौदामा उल्लेख गरेका बुँदाहरूलाई तर्क गर्न

आवश्यक आधारहरुको व्याख्य अवधारणापत्रमा पर्याप्त चर्चा नहुनु प्रतिवेदनको कमजोरी हो ।

- ⊕ संवैधानिक सर्वोच्चता र संसदीय सर्वोच्चता दुवै अवधारणा संविधानवादको मान्यता अनुकूल हुन्छ । लिखित संविधान निर्माण भएका मुलुकहरुमा संसदले संविधान बमोजिम काम गर्नुपर्ने भएकोले संसदलाई जुनसुकै विषयमा जस्तोसुकै कानून निर्माण गर्ने असिमित अधिकार रहदैन । संसदबाट निर्माण भएका कानून संविधान अनुकूल हुनुपर्ने र नभए स्वतः अमान्य हुने सिद्धान्त प्रतिपादित भएको छ । यस्तो अवस्थामा विधिको वैधता जाँच्ने निकायको आवश्यकता रहन्छ । यस समितिले प्रारम्भिक मस्यौदामा उल्लेख गरे जस्तो संघीय कानूनको पुनरावलोकन अदालतबाट नगरी व्यवस्थापिकाबाट नै गर्दा आफैले निर्माण गरेको कानूनको वैधता परीक्षण गर्ने कुरामा संवैधानिक सर्वोच्चताका दृष्टिबाट हेर्दा विचारको विवाद सिर्जना हुने अवस्था उत्पन्न हुने र संविधानले निर्माण गर्ने शक्ति सन्तुलनको सिद्धान्त विपरित हुने देखिन्छ ।
- ⊕ बेलायतमा अलिखित संविधान रहे तापनि संसदीय सर्वोच्चले राम्रोसँग काम गर्दै आएको छ । महाद्विपीय कानून प्रणालीको प्रभाव रहेका फिनल्याण्ड, न्यूजील्याण्ड लगायतका केही मुलुकमा लिखित संविधानको पद्धति हुँदाहुँदै पनि न्यायिक पुनरावलोकन लगायत राजनीतिक र नीतिगत विषयमा अदालतको अधिकारक्षेत्र नहुने पद्धति अपनाएको देखिन्छ । यसका लागि सम्बन्धित मुलुकको न्यायिक इतिहास, परम्परा, मूल्य मान्यता अनुकूल र सहयोगी हुनुपर्दछ । हाम्रो मुलुक २००७ सालमा आधुनिक शासन पद्धतिको शुरुवात सँगै कमन ल प्रणालीबाट प्रभावित रही संवैधानिक सर्वोच्चताको आधारमा अगाडि बढ्दै आएको देखिन्छ । यहाँको न्यायप्रणाली, इतिहास, मूल्य र मान्यताहरु तथा कानूनी शिक्षा र जनशक्तिको क्षमता पनि सोही अनुरूपको रहेकोले अर्को पद्धतिलाई तत्काल अनुशरण गर्दा आईपर्ने चुनौतिहरुका बारेमा पनि थप व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ⊕ संविधानसभाका अन्य विषयगत समितिहरुले संवैधानिक सर्वोच्चताको मान्यता बमोजिम प्रतिवेदन तयार गरेका छन् । न्यायप्रणाली सम्बन्धी समितिले संसदीय सर्वोच्चताको मान्यता बमोजिम प्रतिवेदन तयार पारेको देखिन्छ । समग्र संविधान एउटा मान्यतामा आधारित रहनु

पर्दछ । संवैधानिक समिति, व्यवस्थापिकीय अङ्गको स्वरूप निर्धारण समिति र शासकीय स्वरूप निर्धारण समितिको प्रतिवेदनसँग मिलाउन हुनेगरी न्यायिक संरचना र स्वरूप तय हुनुपर्नेमा उक्त समन्वयात्मक ढङ्गमा काम हुन सकेको देखिदैन ।

- ⊕ प्रादेशिक उच्च अदालतका न्यायाधीशको नियुक्ति र बर्खास्ती प्रक्रियामा प्रादेशिक निकाय मात्रको संलग्नता हुने व्यवस्थाले प्रादेशिक न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतामा असर पर्ने देखिन्छ । प्रादेशिक उच्च अदालतले प्रादेशिक सरकारलाई नियन्त्रण गर्न र सन्तुलनमा राख्न नियुक्ति र बर्खास्ती प्रक्रियामा केन्द्रिय निकायको भूमिका स्वीकार गर्नु उपयुक्त हुनेछ ।
- ⊕ विधिको शासनको सिद्धान्तले जुनसुकै धर्म, वर्ण, जात वा लिङ्गसँग सम्बन्धित भए पनि समान अदालतबाट समान मापदण्डमा न्यायिक उपचार प्रदान गरिनु पर्ने मान्यतालाई स्वीकार गरेको छ । मस्यौदाको दफा २(३) मा रहेको दलित, आदिवासी, जनजाती, मधेशी र मुस्लिम लगायतका समुदायको लागि छुट्टै अदालत वा न्यायिक निकाय गठन गर्न सकिने व्यवस्थाको माग भईरहेको सम्बन्धमा यसले हाम्रो अदालत भन्ने भन्दा पनि जातीय अदालतको भावना सृजना गर्न सक्दछ, भन्ने तर्फ पनि दृष्टि पुग्न जरुरी छ ।
- ⊕ अवधारणा पत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा बीच उपयुक्त तालमेल हुन नसक्नु यो प्रतिवेदनको अर्को कमजोरी हो । उदाहरणको लागि अवधारणा पत्रको पृष्ठ ४६ मा न्यायपालिकालाई सबै प्रकारका विवाद हेर्ने अधिकार क्षेत्र हुनुपर्छ भनिएको छ तर मस्यौदाको दफा ५(४) मा राष्ट्रिय महत्वको पद र अधिकारसँग सम्बन्धी विषय, राजनैतिक विषय र संविधानसँग कानून बाभिएको विषयमा अदालतलाई क्षेत्राधिकार नहुने व्यवस्था गरिएको छ । त्यसै गरी अवधारणा पत्रको पृष्ठ १०२ मा संविधानद्वारा नै सर्वोच्च अदालत र राज्य उच्च अदालतलाई संविधान र कानूनको अधिनमा रही नियम बनाउने अधिकार प्रदान गरिनु पर्छ भनिएको छ तर मस्यौदामा यो कुरा समेटिएको पाईदैन ।
- ⊕ प्रतिवेदनमा एकल श्रृंखलायुक्त ३ तहको एकिकृत न्यायपालिकाको व्यवस्था गरिएको छ तर प्रादेशिक उच्च अदालतका न्यायाधीशको नियुक्ति र पदस्थापन सम्बन्धित प्रादेशिक कार्यक्षेत्र भित्रका अदालतमा

मात्र हुने व्यवस्था गरिएकोले एक अर्कोसँग मिल्दो देखिदैन । मुलुकभर संविधान र कानूनको एकरूपतापूर्ण प्रयोग पालना र व्याख्या गर्न तथा सबै प्रदेशमा समान गुणस्तरको न्यायप्रणाली विकास गरेर जनतालाई निष्पक्ष न्याय प्रदान गर्न कुनै पनि तहका न्यायाधीशहरूलाई प्रादेशिक क्षेत्र भित्र सिमित गर्नु उपयुक्त हुदैन । हाम्रो सामाजिक संरचना र अवस्थाको कारण कुनै पनि न्यायाधीशले एउटै अदालतमा ३ वर्ष भन्दा बढी निरन्तर न्यायसम्पादन गर्न अति गाह्रो हुने र प्रभावकारी नहुने विगतको अनुभवबाट पनि देखिएको छ ।

- ⊕ स्थानीय तहका न्यायाधीशहरूको नियुक्ति तथा बर्खास्ती स्थानीय व्यवस्थापिकाबाट गरिने व्यवस्था व्यवहारिक छैन । कति तहको व्यवस्थापिका हुने हो र स्थानीय व्यवस्थापिकाको संरचना रहन्छ वा रहदैन भन्ने विषय यो समितिले भन्न सक्ने विषय नै होइन । व्यवस्थापकीय अङ्गको स्वरूप निर्धारण समितिको प्रतिवेदनसँग मिलाउनु हुनेगरी काम हुनसकेको छैन ।
- ⊕ अवधारणा पत्रमा न्यायाधीशको सरुवा बारेमा केही चर्चा गरिएको भए तापनि मस्यौदामा प्रादेशिक र स्थानीय तहका न्यायाधीशहरूको सरुवा सम्बन्धी कुनै व्यवस्था नै भएको पाइदैन ।
- ⊕ न्यायाधीशको नियुक्ति, अनुशासनमा कारवाही, पदबाट हटाउने वा बर्खास्त गर्ने तथा न्याय प्रशासन सम्बन्धी अन्य विषयमा सिफारिस वा परामर्श दिनको लागि राज्यका प्रत्येक तहका विधायिकामा व्यवस्थापिका विशेष न्यायिक समितिको व्यवस्था गरेको पाइन्छ । अनुशासनात्मक कारवाही सम्बन्धी प्रक्रिया राजनीतिक अङ्गमा रहँदा तटस्थ र वस्तुनिष्ठ रूपमा काम हुन सक्दैन भन्ने आशंकाको उचित ढङ्गले निरूपण गर्न जरुरी छ ।
- ⊕ न्यायाधीशहरूलाई भ्रष्टाचारमा कारवाही गर्न व्यवस्थापिका विशेष न्यायिक समितिले विशेष अदालत गठन गर्न सक्ने र सो अदालतले गरेको निर्णय उपर कुनै अदालतमा उजुरी पुनरावेदन एवं रिट निवेदन पनि नलाग्ने व्यवस्था अदालती प्रक्रियासँग जोडिएका अनियमितताहरूलाई निर्मूल पार्ने उद्देश्यले ल्याएको देखिन्छ । तैपनि यो कुरा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त विपरित भई स्वेच्छाचारी प्रकृतिको हुने हो की भन्ने तर्फ पनि समुचित ध्यान जानु जरुरी छ । ।

- ⊕ महान्यायाधिवक्ता सम्बन्धी मस्यौदाको दफा १० को व्यवस्था स्पष्ट छैन ।
- ⊕ न्यायपालिकामा रहने कर्मचारीतन्त्र, न्यायपालिकाको अन्य अङ्गसँग हुने सम्बन्धको विषयमा संविधानसभाका अन्य विषयगत समितिहरूसँग समन्वय हुन सकेको पाइदैन ।
- ⊕ अवधारणा पत्रमा विवेचना गरिए अनुसार कानूनी सहायताको विषयलाई मस्यौदामा संबोधन नगरिनु पनि यसको अर्को कमजोरी हो ।

५. प्रतिवेदन माथि टिप्पणी र सुझाव

(क) विशेष टिप्पणी

- ⊕ संघ र प्रादेशिक इकाइ तथा प्रादेशिक इकाइहरू बीचको विवाद निरुपणको संयन्त्र

संघीय व्यवस्थामा केन्द्र र प्रान्त तथा प्रान्त-प्रान्त बीच अधिकारको बाँडफाँड हुने हुँदा सो सम्बन्धी विवाद समाधान गर्न एक स्वतन्त्र न्यायिक निकाय आवश्यक पर्दछ । यस्ता विवाद समाधान गर्ने अधिकार केन्द्रीय व्यवस्थापिकालाई दिने हो भने केन्द्रको अधिकार बढ्दै जाने र प्रान्तीय अधिकार घट्दै जाने अवस्था हुन्छ, यसले अन्ततः संविधानले निर्माण गरेको संघीय प्रारूप नै विग्रदै जाने संभावना रहन्छ । यो राज्य पुनर्संरचना तथा राज्य शक्तिको बाँडफाँड समितिको कार्यक्षेत्रसँग पनि सम्बन्धित भएकोले सोसँग मिलान हुने गरी उपयुक्त व्यवस्था गर्नुपर्छ ।

- ⊕ संवैधानिक अदालतको व्यवस्था

संसदीय सर्वोच्चताका आधारमा संसदीय समितिले नै कानूनको वैधता जाँच्ने व्यवस्थाका विकल्प दिने क्रममा विभिन्न विकल्प मध्ये समितिको प्रतिवेदनमा केही माननीय सदस्यहरूले संवैधानिक अदालतको व्यवस्था रहनु पर्ने राय समेत प्रकट गरेको देखिन्छ । अन्तर प्रान्तीय विवादको निरुपण, संविधानको व्याख्या र न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकारको लागि यस्तो अदालतको व्यवस्था गर्न नसकिने होइन । प्रदेश र केन्द्र तथा प्रदेश प्रदेश बीचको विवाद

निरूपण गर्ने, संविधानको व्याख्या गर्ने र न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकार प्रयोग गर्ने अधिकार यही संवैधानिक अदालतको हुने व्यवस्था गर्न सकिन्छ । संवैधानिक अदालतको गठन र उत्तरदायित्व सम्बन्धी व्यवस्था गर्दा योग्यता पुगेका अनुभवी संविधानका ज्ञाताहरूको छनौट र सिफारिस गर्ने एउटा छुट्टै निकायको व्यवस्था गर्ने र सो निकायमा जनप्रतिनिधि, अवकाश प्राप्त सर्वोच्च अदालतका प्रधानन्यायाधीश/न्यायाधीश तथा बारका प्रतिनिधिहरू समेत रहने व्यवस्था गर्न सकिन्छ ।

⊕ अदालतको क्षेत्राधिकार

संविधानमा सबै अदालतको तह र क्षेत्राधिकार उल्लेख गर्न आवश्यक छैन । संघीय कानूनको विवाद कहाँबाट शुरु हुन्छ, त्यसमाथि कति तह पुनरावेदनको अधिकार व्यवस्था गर्ने भन्ने विषय मात्र स्पष्ट गरी अन्य विषय संघीय कानूनबाट निर्धारण गर्नु राम्रो हुन्छ । प्रादेशिक तहको सम्पूर्ण विषय प्रादेशिक कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम हुने व्यवस्था गर्न सकिन्छ ।

⊕ कानूनको व्याख्या र नजीर निर्माणको अधिकार

संविधानको व्याख्या र न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकार क्षेत्र प्रदान गरी संवैधानिक अदालतको स्थापना गरिएमा मुलुकको Apex Court त्यही संवैधानिक अदालत नै हुनेछ । सर्वोच्च अदालतलाई Supreme Court of Appeal को रूपमा स्थापित गर्न सकिन्छ । सर्वोच्च अदालतलाई अभिलेख अदालत र प्रचलित कानूनको व्याख्या गर्ने अन्तिम अधिकार निहित हुने निकायको रूपमा स्थापित गरी प्रत्येक नागरिकको मौलिक हकको संरक्षकको रूपमा व्यवस्था गरिनु पर्दछ । सार्वजनिक सरोकारका विवाद हेरी पूर्ण न्याय प्रदान गर्नसक्ने र कानूनको अन्तिम व्याख्याता सर्वोच्च अदालत नै हुनु पर्दछ । प्रादेशिक उच्च अदालतले पनि नजीर प्रतिपादन गर्नसक्ने र संघीय सर्वोच्च अदालतले प्रतिपादन गरेको नजीर वा कानूनी सिद्धान्त सबै प्रादेशिक र स्थानीय अदालतहरूको लागि बाध्यात्मक हुने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।

⊕ न्यायाधीशको नियुक्ति

योग्यता प्राप्त सक्षम, स्वतन्त्र र निष्पक्ष व्यक्तिलाई न्यायाधीशको पदमा नियुक्ति गर्नको लागि सोको पारदर्शी र स्वतन्त्र संयन्त्र हुन आवश्यक छ। व्यवस्थापिकामा मतदान गरेर न्यायाधीश नियुक्ति गर्ने अवस्थाका बारेमा पनि छलफल गर्न सकिन्छ तर यो हदसम्म हामी थग्न सक्छौं कि सक्दैनौं भन्ने बारेमा सोचन जरुरी छ। न्यायाधीश नियुक्तिमा जनताको सहभागिता र स्वामित्व स्थापित गर्न स्वतन्त्र न्यायिक आयोग (Judicial Commission) को व्यवस्था गरी त्यहा भित्रै प्रभावकारी सुनुवाईको व्यवस्था गर्न सकिन्छ। नियुक्तिको संयन्त्र एउटै हुनुपर्दछ। त्यस्तो संयन्त्रमा केन्द्र र सबै संघीय इकाइको प्रतिनिधित्वलाई अनिवार्य गर्नु पर्दछ। न्यायिक आयोगलाई सबै समुदायको समावेशी प्रतिनिधित्व (Representative of Diversity) भएको संस्था बनाउनुको साथै जनप्रतिनिधिहरु, नागरिक समाज र कानून व्यवसायीहरुको समेत सदस्यता रहने केही बृहत् स्वरूपको बनाउनु उपयुक्त हुन्छ। न्यायिक आयोगको सिफारिसमा सरकारले न्यायाधीश नियुक्तिको प्रस्ताव व्यवस्थापिका समक्ष गर्ने र त्यहाँबाट बहुमतले अनुमोदन भएका व्यक्ति नियुक्त हुने व्यवस्था गरेमा सबै प्रश्नको सम्बोधन गर्न सकिन्छ।

⊕ न्यायाधीशको सरुवा र अनुशासनमा कारवाही गर्ने संयन्त्र

कानूनको व्याख्यामा एकरूपता र समानता ल्याउन, न्यायाधीशहरुलाई मुलुकभरका कुनै पनि समान स्तरको अदालतमा सरुवा गर्न सकिने तुल्याउन र सर्वोच्च अदालतका लागि मानव संशाधनको रुपमा उपयोग गर्न प्रादेशिक र स्थानीय तहका अदालतका न्यायाधीशहरुको सरुवाको व्यवस्था गरिनुपर्दछ। प्रादेशिक उच्च अदालतको मुख्य न्यायाधीशको पदस्थापन र सरुवा गर्दा सम्बन्धित प्रादेशिक सरकारको परामर्शमा र स्थानीय न्यायाधीशको सरुवा गर्दा प्रादेशिक उच्च अदालतको मुख्य न्यायाधीशको परामर्श लिने व्यवस्था गरेमा प्रदेशको सहभागिता समेत हुनेछ। साथै मुलुकभरका सबै न्यायाधीशहरुलाई समान मापदण्ड बमोजिम पारदर्शी रुपमा कानूनबमोजिम अनुशासनमा राख्न र पेशागत आचरण र कानून

विपरित कार्य गर्ने न्यायाधीशहरूलाई कारवाही र बर्खास्तगीको सिफारिस गर्न स्वतन्त्र संयन्त्र एउटै हुनु पर्दछ । त्यस्तो संयन्त्र न्यायिक आयोग भित्रै वा कानूनद्वारा अलग्गै स्थापना गर्न पनि सकिन्छ । तर त्यसमा सबै प्रदेशको सहभागिता अनिवार्य गरिनु पर्दछ । यो संयन्त्रले प्रारम्भिक अनुसन्धान गरी मुद्दा दायरको लागि मिसिल महाअभियोजनकर्ताको कार्यालयमा पठाउने पद्धतिलाई आत्मसात गर्न पनि सकिन्छ ।

- ⊕ न्यायाधीशहरूलाई अनुशासनमा कारवाही गर्ने, सेवाबाट हटाउने वा बर्खास्त गर्ने मापदण्ड र प्रक्रिया कानूनमा व्यवस्था भएको र पूर्वानुमानयोग्य हुनुपर्दछ । भ्रष्टाचारमा कारवाही गर्दा नै किन नहोस सुनुवाई र पुनरावेदनको मनासिव मौका सहितको स्वच्छ प्रक्रियालाई इन्कार गर्न सकिदैन ।

(ख) सामान्य टिप्पणी

- ⊕ अवधारणा पत्रको मर्ममा आधारित भएर प्रारम्भिक मस्यौदा पनि आएको भए सबैको लागि मान्य हुनसक्ने देखिन्छ ।
- ⊕ मस्यौदाको दफा २(३) मा रहेको पारिवारिक विवाद, बालबालिकाको विवाद हेर्न संघीय कानून अन्तर्गतका विवाद हेर्न स्थापित शुरु तहका अदालतमा अलग्गै न्यायाधिकरण वा इजलास गठन गर्न सकिने भए पनि दलित, आदिवासी, जनजाती, मधेशी र मुस्लिम लगायतका समुदायको लागि छुट्टै अदालत वा न्यायिक निकाय गठन गर्न सकिने व्यवस्था आवश्यक छैन । नियमित अदालतको संयन्त्रमा सबै वर्ग र समुदायको संलग्नता र सहभागिताले यो विषय संबोधन गर्न सक्दछ । जहाँसम्म विशुद्ध वैयक्तिक र परम्परागत प्रकृतिका विवादको निरूपण गर्ने प्रसङ्ग छ त्यस सम्बन्धमा यसलाई विवाद समाधानका वैकल्पिक उपायको माध्यमबाट वा प्रादेशिक कानून अन्तर्गतका विवाद समाधान गर्ने स्थानीय क्षेत्राधिकारबाट सम्बोधन गर्न सकिन्छ ।
- ⊕ दफा ३ मा रहेको ६ महिना सम्म कैद गर्ने अधिकार अर्धन्यायिक निकायलाई दिने हो भने पुनरावेदन सुन्ने अदालतबाट साधक

सदर भएमात्र सजाय कार्यान्वयन गरिने संवैधानिक प्रत्याभूति हुनु पर्दछ ।

- ⊕ अवधारणा पत्रमा विवेचना गरिए अनुसार कानूनी सहायताको विषयलाई मस्यौदामा समावेश नगरिएको भएपनि मौलिक अधिकार तथा निर्देशक सिद्धान्त समितिको प्रतिवेदनसँग विरोधाभाष नहुने गरी यो विषयलाई मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरिनु पर्ने सुझाव यस प्रतिवेदनबाट दिनु उपयुक्त हुन्छ ।
- ⊕ व्यवस्थापिकालाई आफ्नो आन्तरिक कार्यविधि आफै नियमित गर्ने अधिकार दिए जस्तो अदालतलाई पनि आन्तरिक नियम जारी गर्ने अधिकार संविधानबाटै प्रदान गर्दा अदालतको कार्यात्मक स्वायत्तता सुदृढ हुन सक्छ ।
- ⊕ न्यायसेवा आयोगको संरचनाको विषयमा, न्यायसेवाको गठन र कर्मचारीहरूको सेवा शर्तको विषयमा र केन्द्र र प्रादेशिक इकाइ बीचको विवाद समाधानको विषयमा अन्य समितिहरूसँग समन्वय राखेर प्रतिवेदन तयार गर्न सकेको भए एकरूपता कायम गर्न सकिने र धेरै विवाद पनि नहुने देखिन्छ ।
- ⊕ निजामति सेवाको व्यवस्था र स्वरूप शासकीय स्वरूप समितिबाट अन्तिम हुने र लोकसेवा आयोगको स्वरूप कस्तो हुने भन्ने विषय संवैधानिक निकायको स्वरूप निर्धारण समितिबाट अन्तिम हुने यर्थाथतालाई आत्मसात गर्नु राम्रो हुन्छ । न्यायपालिकालाई आवश्यक पर्ने जनशक्तिको लागि छुट्टै ऐनद्वारा सेवाको व्यवस्था गरी न्यायपालिकाको प्रशासनिक स्वायत्तता संरक्षण गर्न पनि सकिन्छ ।
- ⊕ व्यवस्थापिकीय अङ्गको स्वरूप निर्धारण समितिको प्रतिवेदन यो भन्दा अगाडि नै तयार भई संविधानसभामा पेश भएको र छलफल पनि भएको देखिन्छ । उक्त प्रतिवेदनले संघीय र प्रादेशिक तहमा मात्र व्यवस्थापिकाको व्यवस्था गरेको छ । तर न्यायप्रणाली सम्बन्धी समितिको यो प्रतिवेदनमा जिल्ला वा स्थानीय प्रतिनिधिसभाको सन्दर्भ समेत उल्लेख गरिएको हुँदा प्रतिवेदन विरोधाभाषपूर्ण जस्तो देखिएको छ । अन्य विषयगत

समिति र समग्र संविधान र राज्यको संरचनालाई ध्यान दिई न्यायपालिकाको संरचना तय गर्ने तर्फ ध्यानाकर्षण हुनु आवश्यक छ ।

- ⊕ सबै तहका अदालतमा न्यायाधीश नियुक्ति गर्दा जनसंख्याको आधारमा समानुपातिक र समावेशी सिद्धान्तको आधारमा महिला, आदिवासी जनजाती, मधेशी, दलित, मुस्लिम लगायत पिछडिएको समुदायको प्रतिनिधित्व हुनु पर्ने भनी मस्यौदाको दफा २९ मा रहेको व्यवस्था दीर्घकालको लागि सिद्धान्ततः उपयुक्त भएपनि निश्चित योग्यता र अनुभवको आधारमा नियुक्ति हुने र विशेषज्ञ सेवा प्रदान गर्नुपर्ने न्यायाधीश पदमा तत्काल पूर्ति गर्न उम्मेदवारको अभावले बाधा उत्पन्न हुनसक्दछ । राजनीतिक पदमा निर्वाचन वा मनोनयनबाट पूर्ति हुने जस्तो सजिलो हुदैन । यसलाई सिद्धान्तको रूपमा स्वीकार गर्दै लचिलो व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ । न्याय सम्पादन गर्ने विषय विशेषज्ञ सेवा हो भन्ने विषयलाई आत्मसात गरिनु आवश्यक छ । महिला, आदिवासी जनजाति, मधेशी, दलित, मुस्लिम लगायत पिछडिएको समुदायबाट यो सेवामा नियुक्ति हुन सक्ने सक्षम जनशक्तिको उत्पादनमा राज्यले विशेष ध्यान दिनु पर्ने दायित्व सृजना गर्न आवश्यक छ ।
- ⊕ नेपालीहरुको औषत आयु बढ्दै गइरहेको अवस्थामा न्यायाधीश लगायत सबै सार्वजनिक पदाधिकारीहरुको उमेरको हद ६८ वर्ष गर्न उपयुक्त हुन्छ वा हुँदैन छलफल गरी निर्णय गर्नु राम्रो हुनेछ ।
- ⊕ सरकारवादी फौजदारी मुद्दा र नेपाल सरकारको सरोकारका मुद्दाहरुको अभियोजन र पैरवी गर्ने जिम्मेवारी सहितको महाअभियोजनकर्ता र निजको कार्यालयलाई महान्यायाधिवक्ताको मातहतमा नराखी स्वतन्त्र संवैधानिक निकाय र सो को पदाधिकारी सरहको हैसियत प्रदान गर्दा अझ प्रभावकारी हुन सक्ने तर्फ पर्याप्त ध्यान जान आवश्यक छ । अन्य संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरु कै जस्तो नियुक्ति प्रक्रिया र सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरु सरहको सेवा सुविधाको व्यवस्था गरेमा यो निकाय प्रतिष्ठित भई दण्डहीनताको अन्त गर्न, मानव

अधिकारको रक्षा गर्न र कानूनको शासनको सिद्धान्तलाई साकार पार्न मद्दत पुरने छ ।

- ⊕ महान्यायाधिवक्ता सम्बन्धी मस्यौदाको दफा १० को व्यवस्थालाई स्पष्ट अझ पारिनु पर्दछ । महान्यायाधिवक्ता सरकारको कानूनी सल्लाहकार भएपनि सरकारी वकिल सबैलाई सरकारको सल्लाहकार मानिदैन । उनीहरूले महान्यायाधिवक्ताले प्रत्यायोजन गरेको अधिकार मात्र प्रयोग गर्ने हो । महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र महाअभियोजनकर्ताको कार्यालय अन्तर्गत रहने सरकारी वकिलहरूको सेवा, शर्त र पारिश्रमिक लगायतका विषयमा ऐनद्वारा आर्कषक व्यवस्था गरी उनीहरूको व्यवसायिकता र स्वायत्तताको विकास गर्ने सुनिश्चितता संविधानबाट हुनु गर्दछ । उनीहरूको अन्य सरकारी सेवामा सरुवा हुन नसक्ने व्यवस्था गरेमा सरकारी वकिलको सेवा व्यवसायिक हुनेछ ।

संविधानसभा

संविधानसभा सचिवालय

सिंहदरवार, काठमाडौं

फोन : ४२०००२१

इमेल : nparl@ntc.net.np

वेब-साइट : www.can.gov.np

www.parliament.gov.np

नेपाल कानून समाज

अनामनगर, काठमाडौं, नेपाल

फोन : ४२६६७३५

पो.ब. नं. १३२११

इमेल: nls@wlink.com.np

वेब-साइट : www.nls.org.np

इन्टरनेसनल आइडिया

दक्षिण एसिया कार्यक्रम

भूमिखेल-३, ललितपुर, नेपाल

फोन : ००९७७-१-५५३५२५२

फ्याक्स : ००९७७-१-५५३५२५२

इमेल : info-nepal@idea.int

वेब-साइट : www.idea.int/asia_pacific/nepal